

ЗЛОЧИНИ НАЦИСТА И КВИСЛИНГА У БЕОГРАДУ 1941—1944.

Злочини које је починила нацистичка Немачка и њени сарадници у току другог светског рата у Пољској, Совјетском Савезу, Југославији, Француској и другим поробљеним земљама Европе, остаће забележени у историји као најмрачнији и најтрагичнији период развитка човечанства у двадесетом веку.

У Југославији нарочито велике губитке у људству и материјалној штети претрпео је главни град Београд, као један од најзначајнијих центара за покретање оружаног отпора против окупатора. Овде су нацисти почели са злочинима ваздушним нападом на Београд 6. априла 1941. Иако је Београд био проглашен за отворен град начелник немачке Врховне команде Кајтел издао је 3. априла заповест за ваздушни напад на Београд, с тим што је прецизирао тачан час напада са напоменом да је то „пожељно што раније“.¹ Међутим, Хитлер је задржао за себе право да акцију може обуставити закључно са 5. IV увече. У току 5. априла према Дневнику оперативног штаба Вермахта у Рајхсканцеларији било је колебања да ли следећег дана да се бомбардује Београд. Тек увече после поднесених извештаја да је све спремно, одлучено је да се изврши немилосрдно бомбардовање овог града.

Ваздушни напад на Београд почео је у 7 часова 6. априла. У току дана била су још два бомбардовања. Бомбардовање је потпуно изненадило грађане, јер су многи спавали, пошто је била недеља. Град је био скоро незаштићен, а склоништа слаба и бројно недовољна. Становништво које је у паници бежало из града, Немци су митраљирали из авиона. Неорганизованост и општа паника захватиле су биле град. Сутрадан фашисти су извршили још једно бомбардовање. У Београду је за два дана изгубило животе око 3.000 грађана.

Број рањених био је још већи. Потпуно су порушене 602 зграде, а делимично 1.476 зграда. Укупна штета износила је око 8 милијарди предратних динара. Био је то истовремено злочин против мира, ратни злочин и злочин против човечности.²

Цифра од 15—20.000 жртава која се често помиње у разним публикацијама потиче од 27. IV од вести агенције Ројтер, према којој је у Београду настрадало од бомбардовања преко 20.000 лица.³

Ненадокнадива штета нанета је културним установама. Тако је Народна библиотека саврњена са земљом и цео фонд књига (преко 350.000) и веома ретки рукописи изгорели су заувек, затим зграде факултета, средњих школа и других установа.

Од стамбених зграда највише су порушене у Душановој, Ломиној, Сарајевској, Љубичиној, Милошевој и Карађорђевој улици. Тежина разарања тешко се може изразити у цифрама. Његове су размере биле утолико веће што су престале да функционишу све службе градског живота. Била је то потпуна дезорганизација и дезоријентација. Нарочито велике штете причинили су пожари, јер пожарна команда није била оспособљена за ратне прилике. Према немачким извештајима она уопште није дејствовала. У таквој ситуацији није било непријатељу тешко продрети у небрањени град. Београд је био остављен на милост и немилост непријатеља, без војске, уопште није била организована одбрана.

Први немачки војници стигли су у Београд 12. априла у 17 часова. Био је то један капетан и 9 војника SS-дивизије „Рајх“. Два сата касније почеле су да пристижу трупе.

До доласка јачих делова немачких трупа војни аташе немачког посланства пуковник Тусен прогласио се месним командантом и

спровео следеће мере: 1. Истакао немачку заставу на згради посланства; 2. извршио обезбеђење зграде; 3. размотрио питање смештаја око 1.000 заробљеника; 4. водио преговоре са вршиоцем дужности председника општине Иваном Милићевићем о предаји града; 5. и поставио прве патроле и страже да наводно спречи пљачкање.

Осим тога издао је још неколико наређења. Између осталог наредио је да се преда све ватрено оружје (укључујући и ловачко) као и муниција, ручне гранате и експлозив. Рок је дат до 16. априла. За предају је било одређено 5 места у граду: У подруму хотела „Балкан“, у пећини на Ташмајдану, у школи „Војислав Илић“, у кафани „Мостар“ и на општинском имању „Пионир“. Оном ко не би извршио ово наређење запређено је смртном казном, а у лакшим случајевима робијом и затвором. Истовремено грађанима Београда забрањено је кретање од 19 часова увече до 5 часова ујутру.⁴

У тим првим наредбама недвосмислено је наглашено шта ће се све кажњавати ратним судом:

„1. Огрешење о дужности предаје емисионих радио апарата као и ватреног и ратног оруђа.

2. Свако потпомагање војних лица, која не припадају немачкој војсци на запоседнутом подручју.

3. Свако указивање помоћи при бекству цивилних лица у незапоседнуте области.

4. Свако преношење вести лицима или властима које се налазе ван запоседнутог подручја, а које иде на уштрб немачке оружане силе или Рајха.

5. Свако опхођење са ратним заробљеницима.

6. Свако вређање немачке оружане силе и њених команданата.

7. Окупљање (на улицама, растурање летака, приређивање јавних скупова и поворки које претходно није одобрио немачки заповедник, као и свако друго противнемачко држање.

8. Наговарање на обуставу рада, злонамерна обустава рада, штрајк и искључење са посла.“⁵

Окупатор је одмах организовао своју војну управу и квислиншку власт ослањајући се углавном на предратни апарат власти. Београд је од првих дана окупације био седиште свих немачких служби у Србији: штаба војног заповедника са војним и управним штабом, штаба генералног опуномоћеника за привреду и опу-

номоћеника Министарства спољних послова. Затим разних врста обавештајних служби и служби безбедности: војне обавештајне службе (Абвер), која је имала под својом командом тајну војну полицију, службу немачког главног уреда безбедности, која се нечујно увукла у Београд одмах иза немачких трупа. Њу је сачињавала Ајнзац група која се састојала од полиције и службе безбедности (SIPO) у оквиру које се налазило једно одељење тајне државне полиције Гестапоа и службе безбедности (SD) којој је била потчињена Специјална полиција у Београду.

Ајнзац група у Београду била је директно потчињена Химлеру. Њен задатак је у почетку био да организује прикупљање полицијског архивског материјала и да организује обавештајну службу и надзор над српском полицијом. Овом групом руководио је SS-пуковник др Виљем Фукс из Манхајма. Руководство делатном групом у Београду поверио је мајору Краусу, фолксдојчеру из Чешке, који се већ годину дана налазио у Југославији и познавао је месне прилике. Њему је придодат предратни полицијски аташе Ханс Хелм.⁶

За команданта Београда постављен је пуковник Кајзенберг, који је истовремено био фелдкомандант фелдкомандантуре 599, која је обухватала Београд и Ортскомандантуру Пожаревац. Одмах по преузимању дужности издао је наређење у коме је претио стрељањем талаца: „У ноћи између 20. и 21. априла гађало се из кућа на ноћне патроле... Овај нечувени напад на немачку војску присиљава да се примене најоштрије мере:

„1. Патроле имају наређење да на овакве кукавичке нападе одговоре оружјем.

2. Задржани таоци биће стрељани ако се сличан случај понови. Грађанство се овим најозбиљније опомиње.“⁷

Већ прве наредбе указују да су узимани таоци. Тако је штаб XI армијског корпуса издао заповест 27. априла: „да сваки отпор буде сломљен са безобзирном оштрином. Без оклевања треба стрељати сваког оног, који се затече под оружјем, било да даје отпор или бежи, а оне који се предају изручити ратним или преким судовима ради хитне пресуде... У немирним областима надаље узимати таоце и уколико се и надаље појави непријатељски отпор треба предложити њихово стрељање. Сваки ће се обзир протумачити као слабост немачких трупа и зато је неумесан.“⁸

Командант II армије Вајкс издао је још прецизнију заповест 28. априла: „Повећање

броја подмуклих препада на немачке војнике изискује најоштрије противмере. Само брза и безобзирна акција обезбедиће одржавање мира и сигурности, спречиће формирање банди“. У истој заповести даље се каже: „Појави ли се у једној области нека наоружана банда, треба стрељати мушкарце способне за оружје, који су ухваћени у близини банде, уколико се не може са сигурношћу утврдити да они нису били у вези са бандом. Сви стрељани има да се обесе, а њихове лешеве оставити да висе“.⁹ Ова заповест такође је предвиђала да у угроженим местима, која су поселе трупе, треба одмах узети таоце из свих друштвених слојева, које после напада треба стрељати и обесити.

У духу ове заповести командант XI армијског корпуса је 29. априла допунио и прецизирао своју заповест од 27. априла. По њој „наређење за стрељање талаца на простору некога препада, може издати само официр на положају команданта батаљона (дивизиона) и вишем. Буде ли јединица непосредно нападнута у насељеном месту побуњеничке области, из којег су узети таоци, тада се стрељање може извршити по наређењу најстаријег присутног официра, с тим да се одмах поднесе извештај“.

Приликом стрељања талаца наређивано је да се сачини кратак записник, који треба да садржи: чињенично стање, имена талаца и извршење стрељања. Овом заповешћу је било одређено да се запале „и куће у насељу из којих се пуцало“.¹⁰

Пошто у току априлског рата, а и неколико дана касније није постојала заповест колико Срба треба стрељати за убијеног Немца, изгледа да је Вајкс био први, који је ту заповест издао и која је плакатирана крајем априла. У њој се између осталог каже: „У једном подмуклом нападу немачки војници су изгубили животе. Немачко стрпљење је при крају. За освету је стрељано 100 Срба из свих слојева становништва (не каже се где). Убудуће за сваког убијеног немачког војника, сваког пута биће безобзирно стрељано 100 Срба“.¹¹

Још у току априла фашисти су увели праксу да држе у резерви изванредан број талаца. Из извештаја шефа Ајнзац-групе пуковника Фукса 5. маја 1941. године произилази да је ова група до тада ухапсила у Београду 77 лица,¹² која су осумњичена да су учествовала у демонстрацијама 27. марта.

Непријатељ је имао више комбинација са Београдом. Једна од њих је била, да постане немачка тврђава у продирању на исток и центар нове фолксдојчерске државе „Еуген Савојски“, која би била повезана

са Рајхом и обухватала би Срем, Банат, Београд, све до Ђердапа, један део источне Србије. Она би се ширила, касније, преко Бугарске према Блиском истоку.

О судбини Београда разговарали су немачки представници у Бечу 18. и 19. априла припремајући састанак између Гана и Рибентропа. Резултати ових разговора формулисани су касније у једном тајном меморандуму „О положају и будућој судбини немачке народности на територији бивше Југославије“, који је састављен у Министарству унутрашњих послова и предат 15. јула 1941. Министарству иностраних послова, од стране државног секретара за унутрашње послове Штукарта.¹³

У време формулисања овог меморандума почетком јула проносиле су се разне вести о судбини Београда. У једном писму које је послато крајем јуна каже се: „Говори се о томе да Београд треба да постане слободан град као што су код нас градови Хамбург и Либек. Он неће више важити као главни град Србије, него ће бити слободан немачки град. Њему треба да се прикључи Банат, и тако Немци који тамо живе ни бе дошли под Мађарску или Хрватску, него би били потчињени само Немачкој“...¹⁴

Овај план је играо још извесну улогу крајем 1942. године, када се на иницијативу Химлера расправљало о пресељењу фолксдојчера из Хрватске у Банат. Догађаји на главним фронтovima и устанак у Југославији спречили су нацистичку Немачку да овај план реализује.

Немци су још у току априла повели истрагу у вези са догађајима и пучем од 27. марта. Ова истрага је обухватила већи број бивших функционера грађанских странака, управо оних за које се претпостављало да су у вези са Енглеском. Овом истрагом погођена је и српска православна црква, јер је патријарх Гаврило ухапшен и интерниран.

Домаћи издајници одмах су пожурили да се ставе у службу окупатору у Београду. Потпредседник Иван Милићевић предао је Немцима град по подне 12. априла и позвао грађанство путем плаката 13. априла „да се лојално и коректно понаша према немачким војницима и да испуњава све наредбе команданта места и наређења председника општине.“ Нарочито свесрдно помагао је окупатору Драги Јовановић који је постављен за специјалног и ванредног комесара Београда, а касније за председника. По доласку у Београд издао је наредбу 23. априла да „сва мушка лица од 18—45 година која нису упослена у предузећима

DER CHEF DER EINSATZGRUPPE
DER SICHERHEITSPOLIZEI UND DES SD
- EINSATZKOMMANDO BELGRAD -

Belgrad, den 5.5.1941.

An die

Dienststelle des Auswärtigen Amtes
zu Hd. des Herrn Gesandten B e n z l e r
in Belgrad.

Bisher wurden vom Einsatzkommando Belgrad folgende Personen in

Haft genommen:

1. Hendrikus B e r n t s e n, Direktor, geb. 23.3.1888 in Den-Haag, Holländer,
2. Ljubomir T o m a š i ć, Minister i.R., geb. 10.12.1879 in Smokvica, Jugoslave.
3. Miroslav V o j n o v i ć, Beamter, geb. 10.11.1878 in Preblus, Jugoslave.
4. Leon J o s i f, Beamter, geb. 23.12.1888 in Belgrad, Jugoslave.
5. Moscha F a r k i ć, Kaufmann, geb. 31.7.1885 in Belgrad, Jude.
6. Ljube R a d o v a n o v i ć, Professor, geb. 24.9.1887 in Pešarevac, Jugoslave.
7. Nikodije B o g d a n o v i ć, Ing., geb. 17.7.1881 in Belgrad, Jugoslave.
8. Sava M i l e n k o v i ć, Geschäftsführer, geb. 17.2.1879 in Rogošev, Jugoslave.
9. Dr. Viktor H o v a k, Professor, geb. 4.2.1889, in Stubiser, Jugoslave.
10. Bernhardt R o b i č e k, Direktor, geb. 27.9.1878, Belgrad, Jude.
11. Ljubomir B o g i č e v i ć, Pfarrer, geb. 20.3.1879 in Rakinci, Jugoslave.
12. Friedrich P o p s, Rechtsanwalt, geb. 27.11.1874 in Belgrad, Jude.
13. David G a b a y, Kaufmann, geb. 6.12.1887 in Belgrad, Jude.
14. David P i j a d e, Bankbeamter, geb. 29.10.1881 in Belgrad, Jude.
15. Jakob R u s s o, Privatmann, geb. 12.2.1878 in Belgrad, Jude.
16. Ignjatz S c h l a n g, Rabiner, geb. 20.10.1873 in Wjajaliwka, Jude.
17. Milan S c h l a n g, Architekt, geb. 25.III 2, 1897 in Bakras, Jude.
18. Josef A r u e t t i, Kaufmann, geb. 28.10.1873 in Belgrad, Jude.
19. Borovej B r a n k o v i ć, Arbeiter, 19 Jahre alt, Jugoslave.
20. Ljubica A n a s t a s i j e v i ć, Beamtin d. Loge, geb. 25.8.1883 in Niš, Jugo
21. Samuel S c h m o l k a, Direktor, geb. 7.11.1894 in Baški Brestovac, Jude.
22. Mirke B e r g e r, Arzt, geb. 10.2.1903 in Subotica, Jude.
23. Lee H e r s l, Kaufmann, geb. 5.5.1913 in Essek, Jude.
24. Asbi S a l i j e v i ć, Kellner, geb. 15.8.1907 in Negotin, Macedoner,
25. Milutin Z e l i ć, Arzt, geb. 18.3.1889 in Šabac, Jugoslave.
26. Adolf S t e f a n, Inspektor, geb. 7.1.1889 in Karlovac, Kreate.
27. Stefan W a g n e r, Rechtsanwalt, geb. 7.1.1874 in Belgrad, Jugoslave.
28. Hayim M e d i n a, Kolektor, geb. 25.1.1882 in Belgrad, Jude.
29. Žarko R u š i ć, Ing., 2.3.1890 in Ilok, Jude.

88008H H3J0978

274757

J II 1421
R 75007

Факсимил списка београђана који су први ухапшени већ 5. маја 1941. године
Fac-similé de la liste des Belgradois qui étaient incarcérés les premiers le 5 mai 1941

30. Todor R a j i ć, Bankbeamter, geb. 14.2.1885 in Sirbas, Jugoslave
31. Ivan L o c h s c h m i ć, Dreher, geb. 1.5.1910 in Drvar, Jugoslave.
32. Arthur S p r i n g e r, Vertreter, geb. 4.3.1888 in Wien, Jude.
33. Sima R a d i ć, Diener, geb. 11.1.1895 in Bristrica, Jugoslave.
34. Sima S i m i ć, Journalist, geb. 5.5.1908 in Kragujevac, Jugoslave.
35. Radomir J o v a n o v i ć, Pol. Chef., geb. 21.9.1901 in Kladovo, Jugoslave.
36. Djordje D j u r i ć, Kraftwagenfahrer, geb. 18.11.1914 in Podgorica, Jugoslave.
37. Miroslav T u r i n a, Mechaniker, geb. 25.3.1897 in Kraljevci, Jugoslave.
38. Despot G r u j i ć, Arbeiter, geb. 12.1.1896 in Bačait, Jugoslave.
39. Peter P e r i š i ć, Schneider, geb. 15.8.1909 in Novi-Pazar, Jugoslave.
40. Ratko Ž u ž a, geb. 8.7.1915 in Ostrožak, Jugoslave.
41. Djurdj M i n k o v i ć, Kaufmann, geb. 25.3.1916 in Gradiška, Jugoslave.
42. Miloš B l a g o j e v i ć, Gendarm, geb. 10.3.1909 in Melina, Jugoslave.
43. Resika R i c h t e r, Schneiderin, geb. 9.10.1914 in Domšale, Jugoslavin.
44. Momčilo K o s o m a r i ć, Dipl. Ing., geb. 20.1.1901 in Tetovo, Jugoslave.
45. Josef V u j a d i n o v i ć, Arbeiter, geb. 1.4.1901 in Bečmen, Jugoslave.
46. Spaso R a d i š i ć, Arbeiter, geb. 15.5.1899 in Bečmen, Jugoslave.
47. Dušan L a n t a s c h, Arbeiter, geb. 3.9.1903 in Bečmen, Jugoslave.
48. Berislav Z e k o v i ć, Beamter, geb. 26.4.1920 in Vojka, Jugoslave.
49. Friedrich W i t t m a n n, Arbeiter, geb. 8.6.1917 in Semlin, Jugoslave.
50. Velimir P a n t e l i n a c, geb. 16.3.1904, in Banaštor, Jugoslave.
51. Steve B o b i n a r, geb. 21.8.1897 in Podrinje, Jugoslave.
52. Stefan M i n k o v i ć, Netar, geb. 17.10.1889 in Vojka, Jugoslave.
53. Slavke D u k a n a c, Advokat, geb. 29.9.1874 in Vučković, Serbe.
54. Ilija K o r a n o v i ć, Offizier, geb. 15.4.1886 in Kragujevac, Jugoslave.
55. Dragomir P e t r o v i ć, Offizier, geb. 19.2.1884 in Niš, Jugoslave.
56. Gavriilo D o v i ć, Patriark, geb. 17.5.1881 in Merača, Jugoslave.
57. Paul V ö r s c h, Kellner, geb. 25.4.1903 in Hidweg, Jugoslave.
58. Dr. Vojislav J a n i ć, Minister, geb. 8.1.1890 in Kraljevó, Serbe.
59. Gavriilo V e l i k i ć, Journalist, geb. 20.5.1892 in Krejusinac, Serbe.
60. Gaston G a s t e r o n, Journalist, geb. 31.10.1892 in San-Blanka, Franzose.
61. Pavle J a n k o v i ć, Journalist, geb. 20.6.1912 in Kragujevac, Serbe.
62. Peter B e s c h e v i ć, Journalist, geb. 8.11.1893 in Split, Serbe.
63. Ilija P a l a š k o v i ć, Schuster, geb. 1.5.1913 in ?, Serbe.
64. Josef D a v i š e, Rentner, geb. 18.4.1876 in Belgrad, Jude.
65. Samuel D a v i š e, Vertreter, geb. 19.8.1883 in Brčko, Jude.
66. Simon P a l o t s, Rechtsanwalt, geb. 29.11.1882 in Ada, Jude.
67. Dr. Vladeta P o p o v i ć, Prof., geb. 20.7.1894 in Parašin, Serbe.
68. Ratibor S o t i r o v i ć, Journalist, geb. 29.7.1914 in Belgrad, Serbe.

H300979

274758

Факсимил списка београђана који су први ухапшени већ 5. маја 1941. године
 Fac-similé de la liste des Belgradois qui étaient incarcérés les premiers le 5 mai 1941

**DER CHEF DER EINSATZGRUPPE
DER SICHERHEITSPOLIZEI UND DES SD
- EINSATZKOMMANDO BELGRAD -**

Belgrad, den 5.5.1941.

- 69. Frits K r a u s, Exp^lo^teur, geb. 36.8.1909 in Esseg, Jude.
- 70. Mirko R a k o ć e v i ć, Offizier, geb. 20.10.1910 in Kolaksin, Kroat.
- 71. Ante B o ĩ n j a k o v i ć, Rechtsanwalt, geb. 21.5.1889 in Esseg, Serbe.
- 72. Willi H e r r m a n n, Dentist, geb. 26.2.1908 in Laibach, Jugoslave.
- 73. Pehim K u r b e g o v i ć, Landgerichtsrat, geb. 18.9.1888 in Bos.-Novi, Jugoslave.
- 74. Miloš B a j i ć, Gerichtsrat, geb. 15.2.1902 in Srem.Mitrevice, Jugoslave.
- 75. Janko B e g ě ĩ r e, Ing., geb. 29.10.1896 in Mostar, Jugoslave.
- 76. Dr. Moritz L e w i, Rabiner, geb. 27.2.1879 in Sarajevo, Jude.
- 77. Rudolf P ĩ e l i ć, Artist, geb. 18.12.1909 in Maria-Bistrica, Jugoslave.

H300980

274759

Факсимил списка београђана који су први ухапшени већ 5. маја 1941. године
Fac-similé de la liste des Belgradois qui étaient incarcérés les premiers le 5 mai 1941

неопходно важним за рат имају се неминувано јавити и три дана радити за општи интерес“. Такође и „сви државни чиновници и намештеници од 18—45. година старости који нису упослени у својим канцеларијама имају почев од 25. априла недељно три дана радити на пословима одкопавања и раскрчивања Београда“. У противном „они који се не одазову овом позиву и не буду поседовали легитимације да су одрадили своја три дана на овом послу неће имати право да 1. маја приме своје принадлежности“. Осим тога забрањено је да „сви они који се не одазову овој наредби — биће приведени казнама које су прописане за дезертере“.¹⁵

Живот у окупираном Београду био је веома тежак. У почетку није било осветљења. Водовод је био у квару. Снабдевање слабо. Градски саобраћај није радио до краја априла.

Поред мобилизације радне снаге на раскрчивању Београда окупатори су наметнули високе порезе и разне врсте дажбина.

У мају су и даље вршили притисак на становништво да преда оружје, затим на све оне који су били у војсци да се пријаве, јер су их сматрали ратним заробљеницима. У циљу њиховог евидентирања војни заповедник Србије Ферстер наредио је 15. маја да су „сви мушкарци Срби и Словенци који се налазе на окупираној српској територији, а који су пре или за време овог рата позвани у војску или вршили неку дужност као војници, уствари су ратни заробљеници и онда када су их немачке јединице пустиле на слободу и о томе им дале потврду“.¹⁶ За непријављивање биле су предвиђене казне: да се ставе у заробљенички логор или да се предају војном суду. Међутим, ова мера није могла свуда да буде успешно спроведена, јер су војни обвезници почели да беже и да се не јављају на одређена места, због тога што су Немци оне који су се пријављивали одводили у заробљеништво.

Ову појаву приметио је и тек постављени председник „комесарске владе Аћимовић“ па је замолио окупатора да престане са овим прикупљањем, јер се „многи склањају у шуму и тиме угрожавају јавну безбедност“.¹⁷ Немци не би обуставили сакупљање пријављених само због молбе Аћимовића, него зато што нису имали довољно прихватних логора за смештај заробљеника. У Београду се налазио један од централних логора за прикупљање заробљеника, који је носио ознаку 160. Људство из овог логора (око 19.000) последње је из

Србије транспортовано за Немачку у првој половини јула.¹⁸

Притисак на становништво Београда доводио је до веома чудних наредби као што је била она да се пешаци склањају кад им у сусрет долази немачки војник итд. Немачке и квислиншке власти забраниле су слушање других радио-станица осим оних из окупираних делова Европе. Забрана се није односила само на вести него на све врсте програма. За прекршај овог наређења биле су предвиђене казне робије „а у тежим случајевима смрт“.¹⁹ По наређењу војног заповедника Србије морали су се побити голубови писмоноше. Окупатор је вршио строгу контролу путничког саобраћаја. Железничке станице у Београду и аеродром у Земуну били су под надзором агената, поред осигурања од стране Службе безбедности. Такође контролисани су сви локали од поверљивих људи. Касније је ова дужност пренета на „хаускапелу“. То је била једна група фолксдојчера и Срба која је прикупљала обавештења за војну контра-обавештајну службу. Надзор над штампом вршио је официр за цензуру из одељења за пропаганду, а Абвер је вршио контролу огласа. Заведена је контрола писама, телефонских разговора и телеграма. Са иностранством једино је био дозвољен поштански саобраћај са Немачком.²⁰ Све врсте обавештајних средстава стављене су под најстрожу контролу као и све културне установе: позоришта, биоскопи, варијетети итд. Једном речју, све гране људске делатности стављене су под контролу окупатора.

Највећи ослонац фашистички окупатори су нашли у Министарству унутрашњих послова Милана Аћимовића, Управи града Београда Драгог Јовановића, затим у агентима Вујковићу, Бећаревићу, Космајцу, Штерићу, Губареву и другим. Како су сви они пре рата радили у полицији, то су одмах после окупације помогли Немцима на рестаурацији картотеке комуниста. У периоду мај—јун нису приступили хапшењу комуниста из тактичких разлога, али су вршене припреме да се у одређеном тренутку похапсе комунисти и њихови симпатизери.

Већ крајем маја у неким квислиншким документима о томе се говори. „У Београду је запажен изванредан број комуниста-активиста. Њихово се кретање прати. Многи су међутим, по унутрашњости и врло опрезно долазе у главни град. Поред других мера студира се стварање концентрационог логора, где ће бити одведени сви опасни по јавни ред и поредак“, или „управа града Београда нарочито је обратила пажњу на

ову врсту деликатних послова. Студира се питање једног евентуалног концентрационог логора у који би били прикупљени сви познати комунистички активисти. . . “²²

У овој првој фази терора од почетка окупације до напада фашистичке Немачке на Совјетски Савез Немци и квислинзи предузели су све могуће превентивне мере у Београду да се изврши стабилизација окупационе управе, да се обнови привредни живот и да се застраше грађани да се не усуде да отпочну оружану борбу, јер им је мир у позадини био преко потребан због предстојећег напада на Совјетски Савез.

Овај напад 22. јуна довео је до битног заокрета у односу окупатора према становништву Београда. Немачке и квислиншке власти дочекале су га са већ изграђеним планом за појачан притисак на покорени народ. Истог дана шеф војне управе Турнер заповедио је Аћимовићу „да се нареди шефу полиције у Београду да још ноћас изврши хапшење њему познатих комуниста града Београда. Ове особе треба затворити на Ади Циганлији. Доцније треба како ове, тако и остале у земљи ухапшене злочиначке елементе и комунисте спровести у концентрациони логор, који ви према наређењу има да организујете. Истовремено постарајте се да се још ове ноћи похапсе сви борци Црвене Шпаније“.

Овај задатак је поверен Специјалној полицији. То је учињено са намером да се жртве у Србији и Београду прикажу пред светском јавношћу као чисто унутрашња српска ствар као резултат сукоба разних политичких група. На крају наређења Турнер је скренуо пажњу: „о овим мерама биће обавештене и немачке трупе с молбом да, у случају потребе помогну око извршења задатака полиције.“²³

О томе како је дошло до одлуке да се похапсе комунисти у Београду опширно је говорио на саслушању 1946. Георг Кисел, Турнеров заменик. „Изјутра после саопштења преко радија, сазвао је генерал Шредер састанак коме су присуствовали Гравенхорст, Фенц, Пихт, Хелм, Хинце, Краус и ја са немачке стране, а са српске стране су учествовали Аћимовић, Јовановић и Динић. Укратко је приказан положај од стране СИРО и Јовановића и констатовано је да се ускоро мора рачунати са јаком комунистичком акцијом. Хелм је указао да је према прописима о надлежности сузбијање илегалног комунизма задатак СИРО и да генерал на то подређене службене установе још једном упуту. Онда је Јовановић предложио да се из превентивних разлога у

Београду настањени познати комунистички функционери похапсе (именовао је 10 до 20 људи). Генерал је пристао али је хтео имати извештај. Ја сам му након договора казао да овакво превентивно хапшење може да изазове само немир и био сам мишљења да треба сачекати догађаје. Од тога дана почели су у земљи и у Београду смишљени напади на војна лица и објекте. Тиме је почела за мене како са правом смем да тврдим моја трка са смрћу.“²⁴

О том хапшењу Благоје Нешковић између осталог каже: „Занимљиво је да Гестапо пре напада Немачке на СССР није тражио спискове комуниста. Пре напада он је хапсио људе због шверца и прекршаја окупаторских прописа. Тако је време од априла до краја јуна било у неку руку слободно за комунисте. Такође ни Специјална полиција није ништа предузимала. Истог (22. VI) дана сазнали смо од Јанка Јанковића да је Гестапо затражио спискове комуниста од Специјалне полиције, преко његове рођаке Босе Ђорђевић . . . Одмах је дата директива да сви пређу у илегалност.“²⁵

Покрајински комитет Комунистичке партије за Србију је успео да обавести највећи део организација у Београду да се припрема хапшење и већина партијског чланства прешла је у најдубљу илегалност. Међутим, они који нису били упозорени ухапшени су. Међу њима су се налазили: Лазар Мамузић, Вукашин Антић-Додић, Слободан Шкерковић, Богдан Велашевић и једна група из стана где се налазила штампарија Покрајинског комитета, Владета Поповић, Тирил Жужек, др Радомир Герић. Сви су касније стрељани осим Герића. У Београду је полиција ухапсила око 150 лица, међу којима је било неколико десетина комуниста. Међутим, партијске и скојевске организације су сачуване.

Управник града Београда Драги Јовановић обавестио је грађане 24. јуна да је на основу овлашћења од немачких власти Управа града преузела са својим наоружаним органима „поред немачке војне силе, службу безбедности по дану и ноћи.“ У истом обавештењу нагласио је:

„1. Униформисани и цивилни органи управе града Београда ће према свима оним лицима, која настоје ширењем неистинитих гласова да поремете ред и мир поступити са свом строгошћу.

2. Сви органи су добили изрична наређења, да према сваком оном ко ма у ком виду покуша да наруши ред и мир и тиме угрози наше најбитније народне интересе, наступи са ватреним оружјем.“²⁶

У току ових хапшења командант Србије генерал артиљерије Шредер издао је 27. јуна Уредбу у којој је објавио да ће се сва кажњива дела на заузетој територији кажњавати према немачким казним одредбама. У њој су биле предвиђене казне против било каквих иступа према немачкој војсци или немачким организацијама.²⁷

Наређење за прво масовније стрељање у Београду издао је 28. јуна. Војни заповедник требало је истог дана да говори на великом митингу фолксдојчера у Београду. У подруму у једној од зграда покрај трга где је требало да говори Шредер полиција је пронашла 423 пакета експлозива. Сматрајући да је ово било припремљено за атентат на њега наредио је да се стреља 13 талаца. Стрељање је извршено 5. јула, дакле пре него што је пукла прва устаничка пушка у Србији. Извршење ове одмазде објављено је преко листова и радија да је стрељано „10 комуниста и 3 Јеврејина у вези са пронађеним експлозивом“.²⁸

Пошто је Политбиро ЦК КПЈ на својој седници у Београду 22. јуна донео одлуку да се путем прогласа позову сви југословенски народи на оружану борбу, а 4. јула одлуку да одмах треба почети са акцијама против непријатеља, то су у првој половини јула почеле прве партизанске акције у Србији по селима и градовима против Немаца и квислинга. Немци су на њих одговорили проширивањем и поштравањем репресивних мера. Са порастом броја акција расле су и одмазде. Војни заповедник Србије Шредер издао је 11. јула Уредбу о поштрењу казни у којој се разни преступи против немачке војске или Рајха кажњавају смрћу и робијом преко 3 године.²⁹ У циљу застрашивања становништва војни заповедник је издао још једно наређење 17. јула у коме је претио још већим одмаздама. „У последње време већ је у више махова стрељан један део смутљиваца, који су по добијеном налогу изазивали неред. Исте мере одмазде биће спроведене још у већем обиму, ако се дела саботаже понове“.³⁰ Истог дана издао је наређење Ајнзац-групи у коме јој је ставио до знања да има исте надлежности као и у Рајху и да је у појачаној борби против „комунистичких недела“ предводник.

Од 5. јула стрељања и хапшења у Београду вршена су скоро сваког дана. Петог јула формиран је и први концентрациони логор у Србији Бањица у Београду или Дедиње, како су га Немци често звали, у касарнама XVIII пешадијског пука. У логор су слати не само комунисти него сви они

на које је полиција из било којих разлога сумњала. Сви су слати са стереотипним образложењем „као опасни по јавну безбедност, ред и мир у земљи, с тим да у логору остану до даљег наређења“. За упућивање у логор није постојала никаква уредба, већ су затвореници пребацивани у логор према нахођењима окупаторских и издајничких иследника. Често су тамо упућивани људи за сасвим безначајне ствари, један што се качио на трамвај, за неиспоруку жита итд.³¹

У другој половини јула окупатор је наставио са стрељањем. 17. јула саопштено је да је стрељано 16, а 18. јула 28 комуниста. Међу њима су се налазили Владета Поповић, Вукашин Антић-Додић, Богдан Велашевић, Слободан Шкерковић и други.³²

Истовремено вршено је врбовање радне снаге за Немачку. На београдској железничкој станици 23. јула одржана је мала свечаност приликом одласка десетохиљадитог радника у Немачку. Крајем јула (28. VII) „Ново време“ је објавило да је стрељано 122 Јеврејина и комуниста због покушаја паљења немачких аутомобила.³³ Поред тога војни заповедник је саопштио становништву Београда да „преузме на себе чување каблова који су постављени по разним улицама“.

Целокупни пропагандни апарат Немаца и квислинга стављен је у покрет са намером да велича победе на источном фронту да би се на тај начин деморалисало грађанство. Осим тога та пропаганда је говорила да југословенска војска од „милион војника“ није била у стању да пружи отпор немачкој војсци, а како ће сада шака неоружаних људи.

Командант Београда 28. јула прогласио је опсадно стање и забранио кретање становништву после 19 односно 20 часова. У исто време морали су се и локали затварати.

Сам командант Југоистока фелдмаршал Лист боравио је у Београду 22. и 23. јула и расправљао са војним командантима о ситуацији у Србији. Последица ових разговора било је Листово наређење од 29. јула „да се у случајевима саботаже, смртне казне врше вешањем и да се примењују сва остала средства застрашивања која одговарају навикама становништва“.³⁴

Разне акције комуниста Београда у току јула изазивале су бес код војног заповедника Србије, који је 30. јула наредио да Београд мора да плати контрибуцију од 10 милиона динара или 500 хиљада марака

„као одмазду за терористичка дела која су извршена у току последњих дана“.³⁵

Да овакве немилосрдне мере одмазде могу довести до смирења ситуације посумњали су и неки немачки представници, међу којима је био и опуномоћеник спољних послова Бенцлер. „Осим тога — писао је он 1. августа — побегао је један део мушког становништва у брда из страха од немачких репресалија, са чим су комунисти добили неочекиван прилив“. Он је чак био саставио и један меморандум у коме је тражио реалније сагледавање проблема у Србији. Међутим, Рибентроп је лаконски одговорио: „Брините се за то да што је могуће више Срба буде затворено“.³⁶

Слично мишљење као Бенцлер заступао је и официр за везу команданта Југоистока. „Иако се у Београду отворено не говори о стрељањима Јевреја и комуниста као одмазде за саботаже, ипак су та стрељања оставила дубок утисак. Није сигурно да ли та стрељања могу да спрече понављање саботажа“.³⁷

Почетком августа репресивне мере су пооштрене. Министарство унутрашњих послова је одлучило 4. августа „да новчано награди свако оно лице које би помогло“ да се комунисти „похватају или униште“ уз обећање да ће се име лица чувати у тајности. Истовремено је објављена Уредба Савета комесара о уклањању „национално непоузданих службеника из јавне службе“. Тим мерама управник града Београда је додао 7. августа: „забрањено је издавање стана и давање уточишта под ма каквим видом свима лицима — станарима, подстанарима, путницима, гостима, послужницима — без пријаве таквог лица Управи града Београда“. За неизвршење биле су предвиђене разне казне у новцу и затвору. „Уколико се буде установило да су ова лица... која нису пријављена, припадници комунизма или осталих левичарских покрета, сва напред означена одговорна лица... која су била дужна пријаву да учине, потпадају и под примену свих казни и мера које се примењују према комунистима и осталим левичарима“.³⁸

Немци током августа нису пропустили да употребе и друге врсте притиска у циљу застрашивања народа. Почетком августа на иницијативу Гестапоа комесарско Министарство просвете саставило је један апел српском народу у коме се он позивао на поштовање окупаторског реда и мира. Полиција је вршила разне врсте притиска на истакнуте, научне, културне и јавне раднике у Београду да потпишу овај апел.

Драги Јовановић је предвиђене потписнике позвао у зграду Општине и лично им претио. Многи су попустили и потписали овај апел који је објављен у „Новом времену“ 13. августа. Међутим, један број предвиђених потписника имао је довољно храбрости да се супростави и да не потпише. Тако апел нису потписали Иво Андрић, Исидора Секулић, Милош Ђурић, др Миљивоје Костић и други.³⁹

Стрељања су настављена и у августу. У вези са акцијом Посавског партизанског одреда у селу Скели, војни заповедник је наредио да се село спали, а за одмазду да се стреља преко 50 талаца. Како није било довољно талаца у Скели то су са Бањице одведена 42 затвореника и стрељана.⁴⁰

Логор Бањица у почетку је био предвиђен само за београдско становништво. Међутим, војни заповедник Србије генерал Данкелман да би трупе на терену растеретио, да код себе не држе затворенике, наредио је 21. августа да све затворенике пошаљу у концентрациони логор Бањица. Тиме је Бањица изгубила месно значење и није била више потчињена фелдкоманданту него управном штабу војног заповедника са називом „концентрациони логор Србије Београд“.⁴¹ Управни штаб је добио задатак да организује преузимање логора и да у управу логора постави полицију сигурности и службу безбедности. Од тада је поред шефа логора Светозара Вујковића из Специјалне полиције постојао и од немачке службе безбедности именовани командант логора.

Као посебан метод застрашивања у складу са Листовим наређењем од краја јула, Немци су у августу увели јавно вешање већ стрељаних талаца. Тако су у Београду у недељу 7. августа обесили 5 затвореника из затвора Гестапоа у Александровој улици број 5, које су претходно убили у дворишту. То су били: Радомир и Велимир Јовановић, сељаци из Парцана, Милан Покрајац средњошколац из Винковаца, Светислав Милин обућарски радник и Јован Јанковић кројачки радник из Београда.⁴² Поводом овог злочина народно-осободилачки покрет у Београду је издао проглас: „Овај свирепи злочин који целом свету речито говори о правом лику хитлерових крволочних хорди дубоко је ранио свако српско срце“... Вешање на Теразијама није заплашило припаднике НОП-а у Београду, шта више они су појачали борбу против окупатора.

У парку код Студентског дома полицијски агенти 23. августа убили су Стевана

Теразије 17. августа 1941.

Terazije le 17 août 1941

Глеђу фирмописца и Радосава Маринковића, студента. Приликом рације 25. августа ухапшено је 29. лица.⁴³

Акције против окупатора сваким даном су расле и окупатори су били забринути за свој опстанак. Како нису стизала тражена појачања, покушали су још једном да окупе српску реакцију пре свега у Београду. Тражили су подесну личност која би то могла да оствари и избор је пао на Милана Недића, бившег министра војске и армијског генерала. После извесног оклевања Недић је образовао владу 29. августа. Њој је стављено у задатак да окупи све снаге које су спремне да служе окупатору. Немци су му обећали широка овлашћења, међутим, од тога није ништа остварено.⁴⁴

Недићева се влада уклопила и подупрла свим средствима политику терора и злочина. Она је 9. септембра издала уредбу „О преким судовима оружане силе“. Према тој Уредби преки суд је могао да изриче само смртну казну. Противу пресуде овога суда није било никаквог правног лека. Политика терора одмах је демаскирала пред народом владу Недића, која се камуфлирала као „влада народног спаса“. Сарадници окупатора су ове мере бранили тобожњим интересима народа. Осим тога забранили су настањивање нових лица у Београду, а сви они који су дошли у Београд после 1. маја „без разлога“ морали су напустити град. У оваквој политици терора према становништву квислинге су подржавали листови, у првом реду „Ново време“, који су захтевали поштравање терора и одмазди.

Током септембра Немци су наставили са репресалијама у Београду, без обзира на постојање Недићеве владе, која је постала обичан слуга окупатора. Од 1. до 3. септембра у Београду је стрељан 21 затвореник, а 3. септембра 50 затвореника за убиство немачког поштарца. Седмог септембра ухапшено је 17 талаца. Неколико дана касније, 19. IX, ухапшен је 61 грађанин. Тринаестог септембра ухапшен је „комунистички вођа и убијен комуниста при дељењу плаката“. Три дана касније, 16. IX, стрељан је 91 талац због напада на немачке војнике на железничкој станици Топчидер. Сутрадан немачке власти су стрељале још 200 талаца. Међу њима су се налазили Серво Михаљ, Љубисав Велебит, Драгутин Ленарт, Марија Пајић и 49 затвореника са Бањице (у књизи „Бањица“ каже се да је ово стрељање било 19. септембра). На Чукарици 19. септембра ухапшено је 42 таоца и 300 осумњичених Цигана. Приликом рације 27. IX ухапшено

је 122 таоца, а истог дана стрељано је 150. Међу њима налазило се 39 затвореника са Бањице. Истог дана у Великом Мокром Лугу пронађено је склониште за изразу исправа и ухапшена једна студенткиња и један мушкарац.⁴⁵

И онако тешку ситуацију у Београду још је више погоршавало свакодневно приливање избеглица српског порекла из такозване Независне државе Хрватске. У току лета просечно је дневно 180 избеглица пристизало у Београд, а у септембру још и више.

17. IX	378
18. IX	145
19. IX	117
20. IX	89
21. IX	21
22. IX	199
23. IX	160 итд. ⁴⁶

Тешка ситуација у којој су се нашле немачке снаге у Србији и све више стезање обруча партизанских снага принудила је команданта Југоистока фелдмаршала Листа да се још једном обрати Врховној команди, 13. септембра, за помоћ. Хитлер је овог пута схватио озбиљност ситуације у Србији и наредио Листу да угуши устанак обећавају му две дивизије.

Истовремено генерал Кајтел, начелник немачког Врховног штаба издао је наредбу о драконском обрачунавању немачке војске са устаницима у окупираним земљама по којој се за једног мртвог стреља 100, а за рањеног немачког војника 50 талаца. Неколико дана касније, 28. IX, Кајтел је још више разрадио ово наређење у односу на таоце: „Да сваки војни заповедник стално располаже са једним бројем талаца разних политичких праваца националистичких, демократско-грађанских и комунистичких. Према политичкој припадности почињено дела из одговарајуће групе талаца вршити стрељање“.⁴⁷ Са овим наредбама немачке трупе у Србији добиле су одрешене руке за обрачун са њеним становништвом.

Док се између устаника и окупатора водила огорчена борба у Подрињу крајем септембра и почетком октобра, у Београду су Гестапо и Специјална полиција успели да помоћу систематских претреса и рација изврше хапшење великог броја партијских и скојевских руководилаца. Улазак у траг овим руководиоцима омогућила су признања која је полицији пружио Ратко Митровић, члан ЦК Скоја, који је ухапшен у августу у Војводини и пребачен ради саслу-

шања у Београд. Он је полицију упознао са системом рада партијских организација и са њиховом структуром у Београду. Убацавањем агената у редове Комунистичке партије Специјална полиција је успела да открије и уништи цео Месни комитет КПЈ и Скоја. У извештају војног заповедника Србије за 2. X се каже да је у Београду ухапшено 49 комуниста. Том приликом су били ухапшени секретар Месног комитета Комунистичке партије Милош Матијевић-Мрша и секретар МК Скоја Лука Шунка, затим чланови Месног комитета: Ђуро Стругар, Душан Грубач, Вукица Митровић, Саво Стјепић, а од скојеваца Павле Лабат и Божидар Стаменковић. Давид Пајић је покушао да пружи отпор и убијен је на улици. Истом провалом обухваћен је један број секретара и чланова рејонских комитета Партије и Скоја.

Сви су они тешко мучени у затвору Специјалне полиције и Гестапоа, а затим у децембру пребачени на Бањицу одакле су их одмах извели на стрељање.

Сви похапшени у Београду мучени су у једном од београдских затвора. Од почетка окупације њихов број се повећао, јер Главњача и затвор у Управи града нису могли да приме тако велики број ухапшених. Зато је Гестапо уредио за своје потребе затвор у Александровој улици број 5, а користио је и неке просторије Ратничког дома за исте сврхе.

У затвору Гестапоа у Александровој улици број 5 у току лета и јесени налазили су се Рајко Томовић, Геца Кон, Мустафа Голубовић. Крајем августа у исти затвор су довели Ратка Митровића, Павла Бихаља. Гецу Кона и Мустафу Голубовића су стрељали Гестаповци.

Гестапо је додељивао и награде органима Специјалне полиције за показане резултате у борби против комуниста. Од Гестапоа је добијан новац, па је при Управи града формиран фонд за „сузбијање комунизма“.

Да би се сарадња са Немцима што боље развијала, при Управи града Београда стално је био један немачки официр као веза између Управе града и Гестапоа.⁴⁹

У Специјалној полицији посебно је био мучен Ђуро Стругар, тако да није могао више да хода него је пузио.

Масовна стрељања нису примењена само у Подрињу, него и у Београду у октобру месецу. Опумоћени командујући генерал у Србији Беме је 4. октобра издао наређење да се за губитак код Тополе 2. октобра када је погинуо 21 немачки војник

„стреља одмах 100 затвореника за сваког убијеног немачког војника“. Стрељање по овој наредби почело је 9. октобра.

Укупно 9. и 11. октобра 1941. стрељано је 449. људи.⁵⁰

После овог стрељања заповедник Југоистока обавестио је Врховну команду да је у Београду „стрељано 2.000 комуниста и Јевреја“.

Поред овог масовног злочина 17. октобра стрељана су из логора Бањица 82 затвореника. Међу њима су били др Велизар Косановић, Зорица Божовић, Исак Давичо и други.

Друго масовно стрељање у Београду у току октобра извршено је 27. и 30. због 10 погинулих и 24 рањена немачка војника из јединица опкољених у Ваљеву. Овом приликом стрељано је око 2.000 затвореника међу њима и знатан број Цигана.⁵¹

У другој половини октобра Беме је издао наређење на који начин вршити само стрељање. Та наредба гласи:

„а) Групом која врши стрељање руководи официр.

б) Стрељање се врши са пушком истовремено у срце и главу на растојању од 8—10 метара.

в) Да би се избегао додир због заразе, они који се стрељају треба да се налазе на ивици гроба. При масовном стрељању је сврсисходно да таоци клече са лицем окренутим гробу.

г) Групи која стреља додељује се трупни лекар, који наређује кога дотући после стрељања.

д) Не сме се дозволити ни у ком случају да одећа, ципеле и вредни предмети стрељаних буду искоришћени од становништва, њих са потврдом о пријему предати месним надлежним службеницима војне управе“.⁵²

Поред хапшења мушкараца Јевреја које је извршено крајем августа и током септембра, концем октобра похапшени су у Београду Цигани и затворени у логор код Топовских шупа. Масовна рација почела је 27. X у Маринковој бари. Следећег дана извршено је хапшење на Чубури и Јатаган-мали, 29. X на Булбулдеру, Пашином брду. Миријеву и Вишњици, а 30. октобра у Жаркову. У рацији су учествовали Немци са српском жандармеријом. Рачуна се да их је крајем октобра стрељано преко 400 у Београду.⁵³

Према немачким извештајима од почетка окупације па до краја октобра у Бео-

граду је стрељано око 5.000, тачније 4.750 талаца.⁵⁴

Почетком новембра шеф војне управе Турнер био је један од иницијатора да се похапсе најистакнутији представници интелигенције у Београду њих око 700.

Поменуто хапшење интелигенције Турнер је предложио да се изведе у ноћи између 4. и 5. новембра, а похватани да се сместе у „прихватни логор Дедиње“. Турнер је био мишљења да ће „забринутост за њихове животе застрашити, вероватно широке кругове становништва, које је непријатељски расположено према Немцима и одвратити их од предузимања ма каквих активних мера“.

Немци су ово хапшење спровели у ноћи између 4. и 5. новембра онако како је то замислио Турнер. Један блок зграда за другим били су подвргнути ноћном претресу и малтретирању становника од стране Гестапоа и Специјалне полиције. Том приликом ухапшено је 169 талаца из редова интелигенције, који су имали „да јамче својим животом за безбедност у српском простору“. Међу њима су се налазили Александар Белић, Синиша Станковић, Васо Чубриловић, Милош Ђурић, Јован Ердељановић, Виктор Новак, Михаило Илић, Никола Вулић, Иван Ђаја, Миодраг Ибровац, Видо Јатковић, Ристо Стијовић, Владислав Рибникар, Вељко Петровић и други. Неки су од њих пуштени, а неки стрељани са осталим логорашима као Михаило Илић бивши министар, Милорад Ђорђевић, професор, Ђорђе Тасић и други.⁵⁶

У новембру су настављена хапшења и стрељања у Београду. Већ 1. новембра ухапшено је 7, а издато наређење да се стреља 200 талаца. Трећег новембра стрељано је 38, а 18. новембра 3 затвореника из логора Бањица. Тринаестог новембра ухапшено је 50, а 17. XI 54 таоца.⁵⁷

Осамнаестог новембра ухапшена је Нада Пурић у њеном стану пронађена је комунистичка литература и 5.000 летака. Том приликом откривена су имена чланова Комунистичке партије који су руководили партијском техником, међу њима и Миленција Поповића. Нада се херојски држала и умрла је од батина у затвору.

Двадесетог новембра обешено је у дворишту логора Бањица 8 затвореника са образложењем да су припремали атентат на Вујковића и бекство из логора. Обешени су: Драгутин Кнежевић, Војислав Дукић, Арсен Божиновић, Драгомир Радовановић, Павле и Данимир Мандић, Бранислав Црномарковић и Љубомир Јенарт.⁵⁸

Како ни масовна хапшења ни стрељања и мучења по затворима и логорима нису могли да угуше народнослободилачки покрет у Београду, фашисти су измишљали планове о његовом уништењу. Тако је Нојбахер, изасланик немачког Министарства спољних послова 21. новембра 1941. у Букурешту изјавио једном странцу: „Оно што сте за време бомбардовања Београда преживели није ништа према ономе што ће тек бити. Ми смо решили да уништимо Београд. Војска ће опколити град, 4 сата биће остављен да га туче артиљерија и штуче, а ако неко покуша побећи, биће убијен од трупа које опкољавају град“.⁵⁹

Да су постојале одређене намере да Београд треба разрушити дознајемо и из документа о разговору између бугарског генерала за везу Станчева и шефа полиције окупиране Србије, генерала СС Мајснера, који је вођен почетком 1942. године. „Последњим саопштењем војног заповедника тенденција је да се Београд као целина примора на колективну одговорност. У току ових дана Гестапо спрема масовна хапшења од 5 до 6.000 људи и то само из Београда. Спискове лица у Гестапоу спремају Срби који су тамо на служби. Прогони ће бити врло тешки и нема мере које Немци у прогону неће употребити...“

Генерал Станчев подвукао је да Немци отворено сада износе тезу да Београд није српска варош и да Србима не припада по самим начелима животног простора, на који немају утицаја историјски аргументи“.⁶⁰

Можда су касније схватили да уништењем Београда не би постигли угушење устанка, већ би само још више појачали мржњу српског народа према окупатору, а морали су да имају и изван обзир према квислинзима.

Међутим, и даље су наставили са хапшењима, стрељањима и мучењима родољуба по затворима и логорима. У Београду је 3. децембра стрељано 56 затвореника из логора Бањица. Другог децембра ухапшено је 57, 6. децембра 50, а 7. 80 лица осумњичених да су комунисти. Петнаестог децембра стрељано је 13 јевреја из логора Бањица и извршено хапшење 35 талаца. Дан касније ухапшено је 29 лица.

Најмасовније стрељање логораша Бањице у 1941. години извршено је 17. децембра. Тог дана стрељано је 160 затвореника. Међу њима су се налазили: Милош Матијевић-Мрша, секретар Месног комитета КПЈ, Вукица Митровић, члан МК, Божидар Стаменковић, секретар Месног комитета Скоја,

др Петар Драговић, Милутин Смиљанић, професор, Десанка Јовић и други. Двадесет-другог децембра ухапшена су 54 лица, а 27. XII 35 чиновника Народне банке, 11 службеника и директор Одељења Министарства трговине и 24 лица осумњичена да су комунисти. За 28. децембар се каже да су вршена хапшења али се не зна у ком опсегу.⁶¹

Само Управа града Београда из града и околине послала је у логор 500 затвореника. Највећим делом они су стрељани. Из затвора је Специјална полиција стрељала 122, а умрло је услед мучења 5 и подлегло 11 затвореника. На дан 31. XII 1941. у затвору Специјалне полиције на Обилићевом венцу налазило се 79 ухапшеника.⁶²

Крајем 1941. још више је пооштрена контрола у граду од Гестапоа и домаће полиције. Та контрола је спровођена преко стамбених пријава. Списак станара водио се у два примерка. Један од тих примерака налазио се у полицији, а један у кући. Помоћу ових примерака код себе полиција је вршила проверавање стана упоређујући спискове.

Да би застрашила становништво Недићева влада прописала је Уредбу о изменама и допунама Уредбе о преким судовима. Њеним прописима кажњавало се смрћу:

„1. Ко прими члана оружане комунистичке банде у свој стан.

2. Ко примети такво лице, или га препозна, а не пријави га полицијским властима.

3. Сви органи јавне службе, ако сазнају за учиниоце дела под тачком 1. и 2. и не предузму мере да кривци искусе казну“.⁶³

Упоредо са овом Уредбом у свим квартовима појачана је полицијска стража.

Посебном уредбом биле су уведене телесне казне, као, на пример, за преношење „лажних вести“. Осим тога обнародована је Уредба о увођењу националне службе за обнову Србије, према којој је постала обавезна служба рада за сва лица од 17—45 година старости.

Ове мере биле су инициране од стране Немаца. Хитлер је 7. децембра објавио смернице за поступак при почињеним кажњивим делима против Рајха и окупационих снага. Према овим смерницама за заробљене партизане и њихове симпатизере постојале су две врсте казни: стрељање или одвођење у Немачку, тако да сродници никад не сазнају шта се са њима догодило.⁶⁴ Тиме су мере одмазде још више по-

ооштрене и појачан је њихов застрашујући ефекат. Хитлерове смернице и детаљна објашњења Кајтела од 12. XII принудила су немачке војне полицијске и остале представнике у Србији да конферишу неколико дана у првој половини децембра 1941. о питању одмазде. Заменик Турнера — Кисел затражио је 8. децембра пријем код војног заповедника генерала артиљерије Бадера и разговарао са њим о питањима војне управе и талаца. Потом је 11. XII одржан посебан састанак представника свих немачких служби, на коме се дискутовало само о хапшењима и стрељањима талаца. Том приликом закључено је да се о томе од 1. XII брине обавештајно одељење војног заповедника у тесној сарадњи са управним штабом и да се дотадашње заповести по том питању повуку, а да се трупама изда једна свеобухватна заповест која ће од тада да важи. Истовремено је трупа била обавезна да све похватане устанике или таоце преда служби безбедности на даљу обраду.⁶⁵

После дужих дискусија нова заповест о одмаздама је била готова 20. XII, а објављена је 22. децембра. У њој су сви ухапшени разврстани у три групе: затвореници за одмазду, таоци и заробљеници трупе. Осим тога у њој је размера 1:100 смањена на 1:50 за убијеног и 1:50 на 1:25 за рањеног немачког војника са важношћу од 5 децембра.⁶⁶

Ову наредбу пратила је и Уредба о заплени имовине због дела уперених против окупатора. У њој се поред осталог говори да ће се онај ко се „супротстави наредбама немачке оружане силе, или од ње постављених органа или потврђене српске владе са оружјем у руци, саботажама или другим делима, може поред иначе заслужених казни да буде кажњен одузимањем његове покретне и непокретне имовине.“⁶⁷

До краја 1941. у Србији је стрељано око 20.000 њених становника, од тога само у Београду око 10.000.⁶⁸

Мере кажњавања које су употребљене 1941. и следећих година спадају међу најбруталније у историји Београда. Тоталитарни систем нацистичке Немачке користио је сва расположива средства да застраши грађане Београда.

Хапшења, претреси и туче унели су страх у народ, који је све више бежао из главног града на разне стране. Окупатори су хтели да искористе зиму 1941/42. да искорене НОП у Београду. Због тога су била тако масовна хапшења баш у то време, нарочито у јануару и фебруару 1942.

У Београду је 3 јануара ухапшено 20 грађана. У ноћи између 4. и 5. извршено је дуго припремано велико хапшење бивших југословенских официра. То су били углавном официри који се нису ставили у службу Недића, а за које се сумњало да одржавају везе са четницима Драже Михаиловића.

Први пут идеју о хапшењу ових официра изнео је Турнер 21. септембра 1941. у реферату који је био припремио за опуномоћеног командујућег генерала Бемеа. Касније 24. октобра Турнер је разговарао са Недићем да се ови официри похапсе. Недић је тражио да се у замену за њих пусти одговарајући број њему оданих официра из заробљеништва. Ови разговори су текли цео новембар. Хитлер је одбио да се изврши било каква размена. Опуномоћени командујући генерал Беме правдао се у току новембра да их није похапсио услед недостатка заробљеничких логора, а није имао довољно војске на расположењу да чува логор, јер је сва војска била ангажована у борби против народноослободилачког покрета у западној Србији. „Осим тога, како каже Беме, хапшење официра је уско повезано са решавањем питања Михаиловића“.

Према списковима било је планирано да се ухапси 926 официра. Међутим, ухапшено је само 486, од чега је пуштено као болесно, или одано Недићу 79, а њих 407 исте ноћи утоварени су у припремљене возове и транспортовани у заробљеништво у Немачку.⁶⁹

Поред овог великог хапшења, грађани Београда хапшени су сваког дана, само у јануару 1942. ухапшено је:

26. XII 1941 — 5. I 1942. године	160
6—15. I 1942. године	247
16—25. I 1942. године	107
26. I—5. II 1942. године	152
Укупно:	766 лица. ⁷⁰

Четрнаестог јануара извршене су смртне казне у дворишту логора Бањица над тројицом омладинаца. Омладинац Драган Родић је обешен, а остала двојица су стрељана.

Колико се ухапшеника налазило у логорима и затворима о томе нам делимично пружа податке извештај Одсека за социјално старање и социјалне установе градског поглаварства Београда, о броју издатих оброка за непуну годину дана, тј. другу половину 1941. и прву половину 1942. Према том извештају просечно произилази да је за поменуто време било затворено око 6.000

грађана у Београду. За целокупну Србију тај је податак знатно прецизнији 7.582 како се наводи у немачком извештају, „у 9 прихватних логора“.⁷¹

Степен терора непријатеља у фебруару још је више усавршен. Начелник Врховне командне Кајтел издао је 2. фебруара 1942. године нову наредбу за прогон цивилних лица, која почине „кажњива дела“ позивајући се на Хитлерову од 7. XII и своју заповест од 12. децембра 1941. У њој се каже:

„Фирер је наредио да се за почињена кажњива дела одређене врсте у окупираним областима од цивилних лица суди пред надлежним ратним судом. Само:

а) ако пресуда гласи смртна казна:

б) пресуда се саопштава у року од 8 дана после хапшења.

Само ако су обе ове предпоставке обезбеђене, имаће казна потребно застрашујуће дејство.

У осталим случајевима треба убудуће кривце тајно у Немачку довести и тамо даљи поступак кажњавања спровести. Застрашујуће дејство тих мера лежи:

а) у нестајању кривца без трага;

б) у томе да се не сме дати обавештење о његовом месту боравка и судбини“.⁷²

Ова заповест изазвала је серију наређења потчињених команданата на Балкану у којима је преношена оцена Врховне команде да је незадовољна до сада изведеним акцијама казних експедиција, које не пружају гаранције да у пролеће неће поново доћи до устанка. „Крвави губици устаника и број ликвидираних је мали. Број затвореника је огроман, да појединци чак шта више могу да беже из затвора... Једно је сигурно, да се до сада није успело да се устаницима сломи кичма помоћу драконских мера и да нису довољне само војне операције“.

Вршилац дужности команданта Балкана генерал Кунце издао је наредбу 7. фебруара „да се помоћу јако разгранате шпијунске мреже као и применом бруталних мера, како полицијских, тако и оних тајне полиције дође до података о зачецима рада на организовању устанка и да се униште. Ови методи рада морају се применити у најширем обиму после ступања у дејство вишег SS и полицијског вође“.⁷³

Командујући генерал и војни заповедник Србије генерал Бадер је издао заповест 8. фебруара у којој указује на шта посебно обратити пажњу при вршењу мера одмазди.

„1. При саботажама и нападима све учеснике и помагаче на лицу места стрељати, под руководством команданта ангажованих трупа.

2. Вешање на месту почињеног дела, нарочито делује застрашујуће.

3. Лица која се у току борби сретну на бојишту ухапсити и испитати. Према резултатима саслушања пустити их или предати надлежној крајскомандатури као затворенике за одмазду.

4. Узимати заробљенике само у изузетним случајевима.

5. Жене које активно учествују у борби са оружјем или без оружја третирати као мушкарце устанике. Жене за које постоји сумња да су помагале борбу да се приведу ратном суду ради пресуде“.⁷⁴

Непосредно иза овог наређења изашла је 10. фебруара „Уредба о кажњавању помагача устаника“. „Ко добављањем живежних намирница или новца, давањем склоништа, преношењем вести, или на било који други начин помаже лица која оружјем устају против поретка створеног од немачких власти на заузетој српској територији, биће кажњен у лакшим случајевима робијом не мањом од 3 године“.⁷⁵ Ова Уредба имала је ретроактивно дејство и примењивала се на сва поменута дела учињена после 22. јуна 1941. године.

Фебруар у извесном смислу представља прекретницу у заоштравању терора и мера одмазде. Ова наређења требало је да отворе пут злочиначкој делатности вишег SS и полицијског вође у Србији, групенфирера Аугуста Мајснера, који је на ту дужност постављен 22. јануара, а у Београд је стигао 4. фебруара. У Србији је, према његовим речима, затекао следећу ситуацију: „За спровођење својих задатака нашао сам у српском простору 1 диншттеле SD, 1 полицијски батаљон и 2.000 српске полиције у Београду“.⁷⁶ Његова намера је била да Србију покрије мрежом немачких служби полиције сигурности и полиције поретка и српском полицијом, уколико је то потребно, уз све мере опрезности и да на крају формира SS дивизију од банатских фолксдојчера. У том циљу предузео је да изврши темељиту реорганизацију, најпре немачке па онда квислиншке полиције. Уместо Ајнзац-групе формирана је установа BdS (заповедник полиције сигурности и службе безбедности). Тако су обе ове службе стављене под команду једног лица.

Крајем 1941. отишао је из Београда Фукс, и на његово место за команданта SD дошао је штандартенфирер др Емануел

Шефер (жив и данас). У току 1942. године BdS проширује своју мрежу.

Истовремено на територију Србије долазе 4 полицијска пука, чији су батаљони и чете стационарани по свим местима у Србији. Командант тих полицијских пукова био је пуковник Меј (Maу). Та се команда звала BdO (заповедник полиције поретка).⁷⁷ Обе ове команде формиране су у току фебруара и потчињене генерал-лајтнанту Мајснеру. Он је за свој рад био одговоран Хајдриху односно Химлеру.

Поред реорганизације немачке полиције Мајснер је затражио и реорганизацију српских полицијских одреда. Српска жандармерија је реорганизована и добила нови назив Српска државна стража и од 6. III стављена под команду Мајснера.⁷⁸

Напоредо са овом реорганизацијом одржан је 14. II састанак немачких представника у Београду на коме је одлучено да се регрутује 10.000 фолксдојчера из Баната „за заштиту српског простора“.

Паралелно, текли су разговори од 9. II о уједињењу двају војних штабова: Војног заповедника и Више команде за нарочиту употребу 65. Овај предлог је усвојен од стране ОКН, с тим да се шефу (начелнику) штаба до 12. II даду предлози за одређене дужности у штабу. На интервенцију Кајтела требало је испитати могућност уграђивања управног штаба у тај нови војни штаб, с тим да буде једно његово одељење. Оперативни штаб Вермахта издао је 19. фебруара о томе наређење са којим се сложио Ферч, шеф штаба команданта југоистока. Он је предлагао да то одељење буде директно потчињено шефу штаба војног заповедника. Командант Југоистока издао је 2. III наредбу о спајању ових двају војних штабова са важношћу од 1. III и да командант овог спојеног штаба носи титулу командујући генерал и војни заповедник у Србији од 3. марта.⁷⁹ Према наредби требало је да управни штаб постане одељење војног штаба. Међутим, Турнер се томе енергично успротивио и до спајања није дошло све до Турнеровог одласка у јесен 1942. године.

Снаге које су стајале на расположењу војном заповеднику биле су знатно мање него у јесен 1941. године, јер је 113. пешадијска дивизија транспортована крајем јануара, а 342. до краја фебруара. Остале су само две посадне дивизије, 704, 714. и 737. пук 717. дивизије (у Пожеги и Ужицу). Као појачање, почетком фебруара додељена су 3 батаљона ландесшицена. На располагању су му поред полицијских снага стајале и квислиншке снаге које су сачиња-

вале: Српска државна стража од око 8.000, Српски добровољачки одреди Љотића око 3.500 и одани влади Недића четници око 8.500. Свега око 20.000 војника и 1.000 официра.⁸⁰

Највећи део расположивих снага употребио је Бадер за обезбеђење војно-привредних и индустријских рејона. Остатак је држан у приправности као покретна резерва за сузбијање устанка. Сваком пуку је била у Србији додељена одређена просторија, као рејон у коме ће вршити потеру.

Одмах по доласку Мајснер је испољио крајње неповерење према Србима без обзира на то да ли су они припадници НОП-а, четници или квислинзи. Веровао је да српски народ може обуздати само мерама одмазде, зато их је доследно спроводио. Сам је на суђењу после рата у Београду изјавио: „Линија која је према непријатељу спровођена била је немилосрдна и строга“.⁸¹

У фебруару 1942. године у Београду су ухапшена 443 лица.⁸²

Већ почетком фебруара (3. II) војни заповедник Србије наредио је да се стреља 3.484 затвореника за одмазду. Највећи део од тог броја је стрељан у Београду.

У концентрационим логорима 16. фебруара (изузев Сајмишта) било је 3.038 затвореника за одмазду и 351 таоц. Десет дана касније тај се број смањио на 2.600 затвореника и 272 таоца.⁸³

Почетком марта пронели су се међу Немцима гласови да се у Београду врше припреме за устанак и да ће он почети 15. марта и одатле се проширити на остале градове. Ова вест је озбиљно схваћена од стране немачке команде. Војни заповедник, шеф његовог штаба и фелдкомандант Београда разговарали су још 3. марта о предузимању мера за обезбеђење Београда у случају евентуалног устанка. Истовремено Бадер је тражио хитно довођење три баталјона ландесшицена, од команданта Југоистока. Због тога је Кунце при проласку кроз Београд 5. марта наредио, да 717 пешадијска дивизија и даље остане у Србији док не прође опасност од устанка, без обзира на то што је била планирана за Грчку.

У марту су окупатори и квислинзи и даље стрељали беспомоћне затворенике из логора у Београду. Трећег марта стрељана су 52 затвореника из логора Бањица, који су били пореклом из села око Београда. Петог марта стрељано је 180 затвореника, међу којима су се налазили: Радмила Јанчић, Наталија Дугошевић, Милан Малешев, Ратомир Драшкоци, Александар Турк и други.⁸⁴

Поред непрестаног терора комунисти и скојевци Београда нису клонули духом. Организовали су низ акција против непријатеља, од којих је свакако био најзначајнији атентат на злогласног поднадзорника полицијских агената Управе града Београда Ђорђа Космајца и Обрада Заладу, агента, 6. марта. За одмазду за овај атентат стрељано је 13. марта 100 затвореника из логора Бањица (према немачким документима). Међутим, у књизи „Бањица“, стр. 63. каже се да је ово стрељање било 9. IV и да је тада стрељано 96 затвореника, међу којима су били: Слободан Секулић, Радмила Јовић, Ружица Шојић, Сава Милин, Василије Медан, Јулка Орешчанин. Према неким подацима у марту је стрељано преко 500 затвореника из логора Бањица.⁸⁵

Управо у време интензивирања рада Комунистичке партије у Београду у пролеће 1942. она је претрпела нов удар. Наиме, дошло је до нових провала и пада скоро целокупног руководства Партије и Скоја.

Прва хапшења почела су у организацијама Скоја у фебруару 1942, непосредно после хапшења члана Месног комитета Скоја Бранка Мишковића-Блихера, који се одмах ставио у службу Специјалне полиције и почео да проваљује своје другове. Сутрадан после његовог хапшења ухваћени су: Јосип Шћурла, Драгутин Филиповић и нешто касније Бане Крстић, чланови Месног комитета Скоја. Од провале једино су сачуване организације III и VI рејона и организације у средњим школама. Месни комитет Скоја није се више могао лако обновити. Убрзо је у јуну и јулу проваљен и преостали део скојевске организације.

У току марта и априла Специјална полиција успела је да открије већи део београдске партијске организације. Највећи део ове полиције био је припреман нарочито за борбу против комуниста. На момените она је била опаснија и од Гестапоа, јер су њени агенти познавали највећи број предратних комуниста. Ово хапшење познато је под именом „мартовска провала“ Том приликом полиција је успела да ухапси преко 200 чланова Партије и активиста народноослободилачког покрета. Овај податак потврђује и десетодневни извештај војног заповедника у Србији у коме се каже да је између 6. и 15. III у Београду било 208 хапшења. Међутим, у „Новом времену“ од 2. марта објављено је да је ухапшено око 80 лица.⁸⁶

Почетком марта у једном илегалном стању на основу непознате доставе ухваћена је Јелена Ђетковић, секретар Месног комитета Комунистичке партије Југославије

за Београд и Марко Јанковић, секретар IV рејонског комитета. Ускоро је ухапшен Петар Ристић. За веома кратко време полиција је успела да разбије више рејонских комитета и партијских организација у њима.

Провала се проширила на чланове рејонских одбора народноослободилачког фронта. Ударац је био тако јак, а губитак тако велики да се организације Комунистичке партије нису могле више лако обновити. Тога је била свесна и полиција, која је тврдила да је „комунистички покрет ослабљен у Београду више него икада до сада, тако да последње истраге показују да између похапшених комуниста не постоји више организована повезаност, и то не само у Београду, него у целој Србији“. Сама полиција признаје да је то успела да оствари помоћу провокатора. Послуживши се „повереницима убаченим у илегалне комунистичке организације и вешто организованом службом“.⁸⁷ Један од провокатора је био Жика Петровић, секретар II рејонског комитета, затим студент Лазар Дожић под надимком „Сотир“, који је своја представљања вршио телефоном и други.

Сви ухапшени били су страховито мучени у затвору Специјалне полиције. На пример, Јелену су толико мучили да су јој сломили кичму. Од батина јој је отпала кожа са табана да није могла ходати. Треба истаћи да се највећи део комуниста као Јелена држао веома храбро и издржали су најтежа мучења, а да нису одали своје другове. Невенка Стаменковић кад је била ухапшена марта месеца, затекла је у затвору Специјалне полиције: Јелену Ђетковић, Зору Поповић, Јулијану Марић и Драгињу Радовановић. Ова последња била је поред Јелене највише мучена. На глави је имала ране од удараца тако да није могла да се очешља. Није могла ни да се ослања на ноге, па је ходала на коленима.

Сви комунисти који су преживели мучења у Специјалној полицији, њих 73, преведени су на Бањицу, одакле су их постепено изводили на стрељање. Највећи део од њих стрељан је 1942, а Јелена Ђетковић 1943. године.⁸⁸

Неки од њих нису издржали мучења. Тако је у јануару у затвору Специјалне полиције издахнуо Душан Николић, симпатизер, а Обрад Пелемеш, члан КПЈ је извршио самоубиство. Марта месеца у затвору под батинама умро је Бранко Тасовац, трговачки помоћник и секретар једне партијске ћелије. У априлу у истом затвору убијена је Амалија Подхрашки, књиговезачка радница, такође члан КПЈ.

Један број комуниста убијен је у обрачуна са полицијом на улици, као секретар Окружног комитета за Београд Тодор Дукин, априла, а Мија Ковачевић јуна 1942. године.

Крај овој провали био је у јуну када су похватани чланови скојевских организација у средњим школама. Том приликом било је ухапшено око 1.000 омладинаца.⁸⁹ Ова провала привремено је паралисала НОП у Београду.

Истовремено, док је Специјална полиција организовала хајку на комунисте, немачки команданти су већали шта да ураде са великим бројем логораша, пре свега у Београду. У заповести Кунцеа о третирању устаника од 18. марта било је записано: „поред тога што се стрељају, устаници се могу употребити као радна снага у земљама окупираним од Немачке“. Одмах по доласку овог наређења Бадер се договорио са Мајснером да се заробљени устаници из логора пошаљу за Норвешку. Разговори о транспортовању логораша за Норвешку отегли су се преко месец дана. Тек 20. априла стигао је захтев команданта Југоистока Кунцеа да се из концентрационих логора Србије транспортује 2.000 затвореника за Норвешку. Први транспорт кренуо је са Бањице 24. априла. Том приликом депортовано је 714 логораша. Следећег дана транспортовано је око 1.000. Они су се укрцали у речне бродове, којима су отпловили у Немачку, где су их задржали кратко време, а онда пребацили у Норвешку. Други, знатно већи, транспорт био је предвиђен за 7. V, а кренуо 11. маја са 1.700 логораша. Укупно их је интернирано у Норвешку 4.200.⁹⁰ Овај број је установљен приликом суђења Мајснеру у Београду у јесен 1946. Он је у договору са комесаром за Норвешку Тербовеном послао поменути број интернираца, а од њих се није вратило 2.400. Дакле, половина од њих није преживела, јер су били изложени страховитом малтретирању, пошто нису имали статус ратног заробљеника, а услови живота били су веома тешки, под суровом климом севера.

Поред комуниста и симпатизера у току марта ухапшено је и више грађана. Тако је од 6. до 15. марта ухапшено 208 и 3. лица су обешена, а од 16. до 25. марта извршена су 234 хапшења.⁹¹

Број затвореника у концентрационим логорима у току марта није се мењао. Отприлике, колико су доводили нових, толико су стрељали. Почетком марта у 3 логора је било 2.532 затвореника, док је на Сајмишту било 5.150 Јевреја.⁹²

Почетком априла фашисти су проширили круг из кога су узимали таоце:

„1. Наређено је хапшење чланова породица свих оних комунистичко-партизанских вођа, који се данас налазе у шуми и хушкају свет на нове нереде. Похапшени чланови њихових породица служиће убудуће као таоци за све оно што би они учинили, а њихова имовина биће конфискована.

2. Сваки онај који би после овог саопштења ма на који начин помогао акцију лјуди одбеглих у шуму, давањем хране, склоништа, одећа, пружањем обавештења, давањем оружја, муниције или одржавао везе са оваквим људима јавно или тајно сматраће се као њихов саучесник. И чланови породица оваквих лица биће похапшени и служиће као таоци, а целокупна њихова имовина биће конфискована.⁹³

3. Исто тако биће похапшени и служиће као таоци чланови породица оних лица, која би се после овог саопштења одметнула или учинила какво дело противу реда и мира, а целокупна њихова имовина биће конфискована“.⁹⁴

Последице ове наредбе видно су се одразиле у Србији. Само од 6. до 20. априла стрељано је 1.612 лица, од чега највише у Београду. Поред тога 22. априла поново је организовано хапшење бивших југословенских официра. Њих 128 је послато у заробљеничке логоре у Немачку.

Крајем априла број затвореника се у логорима повећао, нарочито на Бањици. У њима се налазило 3.503 затвореника за одмазду и 189 талаца, док се број јевреја, које су убрзано уништавали смањило на 2.974.

Како су у току маја сви јевреји који су се налазили у логору Сајмиште уништени, окупатор је почео доводити још за живота последњих група јевреја затворенике из разних крајева Југославије: Србије, Лике, Кордуна, Баније, а касније Срема и Славоније. Прве групе стигле су већ почетком маја. Тако да је број логораша почео нагло да расте, нарочито после непријатељске офанзиве на Козари, да их је у августу 1942. године у логору било 12.700. Логор су, поред глади, услед лоших хигијенских прилика захватиле разне епидемије, тако да је дневно, према немачких извештајима у августу 1942, умирало и по 100 затвореника.⁹⁵

Према непотпуним подацима у Београду је од 26. IV до 5. V ухапшено 180, а од 16. V до 25. V 1942. године 127 лица.⁹⁶

У логорима, сем Сајмишта, број затвореника је нагло опао после депортовања у Норвешку. Почетком маја у концентраци-

оним логорима је било 2.135 затвореника, 183 таоца и 1.180 јевреја. Средином маја у логорима се налазило 2.206 затвореника, 195 талаца и 491 јеврејин, а под крај месеца тај се број нешто смањило, на 1.747 затвореника и 157 талаца.⁹⁷

Деветог маја из логора Бањица одведена су на стрелиште у Јајинцима 229 затвореника. Међу њима су били Олга и Драгица Петров, Алма Јакшић и други из „Вршачке групе“, део „Ужичке групе“ и цела породица апотекара Трајковића. Такође из Бањичког логора стрељано је 88 јевреја 28. маја. То су углавном били жене и деца.

Хапшења у Београду било је и у јуну. Од 26. маја до 5. јуна ухапшено је 125, а од 5. до 15. јуна 1942. — 113 лица.⁹⁸

Војни заповедник Србије генерал артиљерије Бадер још једном је у току јуна подсетио потчињене на смернице којих се треба држати кад су у питању таоци:

„1) Циљ

Таоци гарантују својим животом за одржавање јавног реда и сигурности у слојевима из којих потичу. Целокупно становништво треба обуздати хапшењем талаца да не врши саботаже и терорисање.

2) Припреме

Хапшење талаца преко фелдкомандатура и крајскомандатура тако припремити да за хапшење задужена лица могу брзо да дејствују и да се без тешкоћа спроведе предвиђена месечна размена. Труп да се бави хватањем талаца само у изузетним случајевима и тада у најтешњој сарадњи са фелдкомандатурама, крајс и ортскомандатурама. Уопште садејствује само на захтев месних управних власти.

Таоци се узимају из свих слојева становништва, у првом реду долазе у обзир мушкарци преко 16 година. Становници који раде на испуњавању важних окупационих задатака, смеју само у посебним случајевима да буду приведени.

а) Хапшење талаца је дозвољено ако не стоје друга средства на расположењу. Утицај мера је проблематичан ако не постоји веза талаца са кругом лица која треба застрашити. Познато је из искуства да фанатици и злочинци не узимају у обзир живот талаца. Хапшење талаца без избора тера такође лојалне и неактивне слојеве становништва у противнички табор и тиме јача непријатељску отпорну снагу.

в) Надлежност. У основи хапшење талаца следи само на изричиту заповест командујућег генерала и заповедника у Србији.

У случају опасности овлашћене су фелд и крајскомандатуре да хапсе таоце, с тим да се безусловно јаве.

Хапшење талаца је веома одговорно, јер при хапшењу се рачуна са тим да се, у датом тренутку, мора извршити егзекуција. Ако се не извуче такав закључак при хапшењу талаца и ако је мера без утицаја, онда је грешка. . .

с) При хапшењу талаца да се становништву саопшти циљ хапшења, да се укаже становништву да живот талаца зависи од одржавања реда и мира у дотичним средовима.

4. По реду да се учини целокупно становништво одговорним за одржавање јавног реда и сигурности, по правилу да се месечно врши замена талаца. За замену и отпуштање надлежне су фелдкомандатуре, а у рејону фелдкомандатуре 599. заповедник полиције сигурности и SD. Отпуштање сме уследити само у основним случајевима и само после контакта са надлежним SS-фирером. Хапшење нових талаца на место отпуштених врши се из истих слојева становништва коме су припадали отпуштени“⁹⁹

Почетком јуна извршена је категоризација затвореника у логору Бањица од стране Управе града Београда, коју је свакako иницирао Гестапо преко Драгог Јовановића. Касније је то учињено и у другим логорима. Затвореници су били раврстани у 4 категорије:

„у прву категорију су ушла сва лица осуђена на смртну казну од преких судова и тежи кривци који долазе у обзир за стрељање.

У другу категорију она лица која имају споредне функције и која нису вршила никаква акта саботаже, па се из ове категорије лица упућују по потреби на рад у Немачку.

У трећу категорију ушли су сви остали кривци чије су кривице незнатне и они противу којих нема доказа о учешћу у акцијама.

И у четврту категорију ушла су она лица, која се могу отпустити из логора кућама“¹⁰⁰ Окупатор и квислинзи нису се држали ових категорија, него су поступали онако, како им је тренутно било у интересу.

У току јула 1942. вршена су често стрељања:

- 4. VII 1942. стрељана 22 затвореника
- 8. VII 1942. стрељана 10 затвореника
- 9. VII 1942. стрељана 14 затвореника
- 14. VII 1942. стрељана 17 затвореника
- 17. VII 1942. стрељана 14 затвореника.¹⁰¹

Половином јула 1942. у концентрационим логорима, углавном се ту мисли на Бањицу, налазило се 1.719 затвореника за одмазду и 90 талаца.

У другој половини јула у Београду је ухапшено 105 лица. За 5 дана крајем јула и 5 дана почетком августа ухапшено је 184, а од 1. до 25. августа 258. лица.

Због непрестаних стрељања број затвореника из логора се смањивао, тако да их је у првој половини августа у логорима било 1.481 и 102 таоца.¹⁰²

Стрељања су вршена и у августу:

3. VIII 1942. године	28
11. VIII 1942. године	51
20. VIII 1942. године	34
24. VIII 1942. године	44

Крајем августа извршена су хапшења у пекари „Соко“ Рада Милекића и Мише Петровића. Истовремено Блихер је провалио Данку Каришић и Душка Татића.¹⁰³

Несугласице које су постојале код појединих немачких представника у Београду, а нарочито између шефова војног управног штаба Турнера и шефа полиције Мајснера, као и целокупна војна и политичка ситуација, приморале су новог команданта Југоистока Лера да по примању дужности 28. и 29. августа допутује у Београд и испита те односе.

Без обзира на личне размирице, курс фашистичких представника у Србији према Србима је остао непромењен, што се јасно види из мишљења, која су изнели шефови појединих служби у то време.

Од њих је највише од Срба зазирао Мајснер. Он је видео опасност по немачке снаге и међу квислинзима и њиховим организацијама. Тако је био против Националне службе рада, јер се у њој тобож војнички школује омладина у националистичком духу. Био је и против формираног Српског спортског одбора и свега што је носило српски назив.

Њему сличан став, само на привредном плану имао је Нојхаузен. На једном скупу фелд и крајскоманданата у току августа рекао је да привреду Србије треба искористити у интересу Рајха тако да поднесе пуштање крви, а да тотално не изумре. „Ако неко треба да гладује, то могу бити само Срби, а не отаџбина. Овдашње становништво због тога мора притегнути кајиш“¹⁰⁴ Он се залагао да се плодови жет-

ве прикупе принудним путем уз помоћ полиције.

Иако се у многим питањима није слагао са претходном двојцом, Турнер је, кад су у питању били Срби, био крајње ригорозан (мада га је Мајснер због подржавања Недића у кога није имао пуно поверење и других квислиншких организација сматрао пријатељем Срба). Говорио је често „сви су Срби исти“ и „меродаван није осећај хуманости него спровођење немачке воље“. Турнер се залагао да се изгледе постојеће супротности и да то треба објаснити свим службама, тако ако на неког треба да падне кривица, онда само на Србе.

Мајснер је имао намеру да путем појачаног полицијског апарата како на немачкој тако и на српској страни, учини све остале оружане квислиншке српске формације потпуно сувишним и да их разоружа и растури. Да би имао директан увид о ситуацији у концентрационим логорима у сваком од њих поставио је своје људе да контролишу рад логорске управе. Гестапо и Служба безбедности раширили су мрежу својих агената у првој половини 1942. на све гране људске делатности у Београду.

Без обзира на поменута неслагања Немци су чинили злочине у Србији, шта више терор се знатно повећао са пребацивањем СС-дивизије „Принц Еуген“ из Баната.

Наредбом Бадера од 10. X почеле су да се примењују мере одмазде и за нестале немачке војнике као да су убијени.

„Пошто се устаници плаше немачких мера за одмазду, мора се такође рачунати са тиме, да ће они противно свом досадашњем обичају, немачке војнике који су постали жртве њиховог напада, уклонити негде на непознато место. Стога због заштите немачке оружане силе наређујем да се мере одмазде, које су утврђене за мртве и рањене у будућности према датој ситуацији и по предлогу примењују и за нестале немачке војнике“.¹⁰⁵

Партијске организације у Београду су биле на путу да се консолидују у јесен 1942. Међутим, поново је дошло до провале. Крајем септембра Специјална полиција је у једном налету ухапсила око 50 комуниста. Том приликом откривен је први и други партијски рејон, рејон Дорћол-Карабурма и делимично VII рејон. Овога пута откривено је постојање 20 партијских ћелија.

Даљим хапшењем следећа три месеца ова провала се проширила и обухватила

још неколико десетина комуниста. Међу ухапшенима су се налазили: Василије Ивановић, инжењер, др Тодор Бороцки, лекар Ђурђелена — Ђука Динић, Радмила Шнајдер и други. Сви су се они храбро држали пред непријатељем. Нарочито се својим држањем истакла Ђука Динић, која није признала своје право име, него је стрељана као Мирјана Обрадовић. Затим Радмила Шнајдер, коју је у јесен 1942. Раде Милетић затекао у затвору у Ђушиној улици у танком комбинезону на патосу, када су је сви агенти ударали ногама, а Витас троструком жилом. Била је сва изубијана. После 47 дана носили су је у ћебету, није више могла да хода. Многи од њих претучени су и умрли су у полицијском затвору као: Јосип Кисељак, Драгомир Станковић, Петар Раткинић, Никола Јефтић, а неки нису издржали страховита мучења, него су извршили самоубиство: Данило Јањатовић, др Тодор Бороцки и други.¹⁰⁶

Најпознатији затвор у коме је специјална полиција мучила ухапшене комунисте и родољубе, поред оног у Управи града био је у Ђушиној улици. Овај затвор почео је са радом у јесен 1942. и функционисао је као „истражни“. Овај затвор је био смештен у сутерену бивше коњичке касарне на углу Таковске и Ђушине улице преко пута Ботаничке баште. Поред неколико мањих одељења у којима су вршена слушавања имао је око 20 ћелија изграђених преграђивањем једне велике просторије. С обзиром да је просторија имала само с једне стране прозоре, то је ред ћелија био без прозора. Свака ћелија је обухватала око 5 квадратних метара површине. У једну ћелију могла су стати три затвореника, али их је трпано и по 11. У ћелијама није било никакве вентилације, с тога је ваздух био загађен. Затворенике су пуштали само 10 минута изјутра на умивање, до клозета и да почисте ћелије. Нису се могли бријати, ни нокте резати. Нарочито је био суров режим за политичке затворенике. Због нехиђенских услова били су прљави и пуни вашију. Храна је била изразито слаба, кувао се пресан купус или чорба „тарана“ спремљена од мекиња уз мали комадић проје. Једном недељно било је дозвољено примање хране споља, али од ње је врло мало стизало до затвореника, јер су полицајци бољу храну узимали за себе. Затвореници су нагло слабили и губили отпорност.

Признања од затвореника су изнуђивана путем физичког мучења. Један од најчеш-

њих облика је био батињање по табанима. При том је на уста стављан џемпер или капут да се не би чуо јаук. Ударци жилом или батином изазивали су често прскање коже на табанима. Јауци тученог чули су се по целом затвору, иако је за то време пуштан радио-апарат. Премлаћеног су обично нагонили да сам оде до своје ћелије на коленима. Рањави табани тешко су за растали и ране су се инфичирале.

Жене су ударали дрвеним лопатицама по унутрашњим бутинама. Нарочито су били опасни ударци у слабину и груди, који су за собом повлачили унутрашње повреде. Многе на смрт премлаћене затворенике из-

о довођењу и одвођењу затвореника није вођена.

У новембру 1942. године су српска квислиншка управа и војска стављени под немачку заштиту. Свако убиство или рањавање припадника квислиншких одреда или чиновника управног апарата кажњавало се од 22. XI стрељањем 10 односно 5, а сваки акт саботаже са стрељањем 100 талаца.

Одмах затим, 1. XII, уследила је забрана хапшења квислиншких чиновника као талаца, а 25. XII војни заповедник у Србији је известио да од тада припадници квислиншке војске полиције и управе сами

BEKANTMACHUNG

In letzter Zeit mehrten sich die Fälle,

dass im öffentlichen Dienst der serbischen Regierung stehende Personen wie Bürgermeister, Angehörige der Staatswache und der Freiwilligenverbände wegen ihres Dienstes überfallen, verschleppt oder getötet werden.

dass Beamte und Angestellte insbesondere Bürgermeister ihr Amt niederlegen und entlaufen.

dass nach Überfällen öffentliche Urkunden und Lebensmittelvorräte vernichtet und Staatseinrichtungen wie Eisenbahnen, Telefon- und Telegrafverbindungen zerstört oder beschädigt werden.

Alle diese Vorkommnisse haben wie aus der Feindpropaganda ersichtlich ist den Zweck, ohne Rücksicht auf die unausbleiblichen Folgen für das serbische Volk Unruhe und Schrecken im Lande zu verbreiten, die Ordnung zu stören und die Interessen der Deutschen Wehrmacht zu schädigen.

Ausgeführt werden diese Verbrechen durch Anhänger des Draža Mihajlović und durch Kommunisten.

Diese Elemente können aber nur dann zur Wirkung kommen wenn sie im serbischen Volk Deckung finden.

Verantwortlich für die Verbindung solcher Verbrechen ist daher das serbische Volk.

Zur Ausmerzung dieses Banditentums wird daher folgendes bekanntgegeben:

1. Alle im öffentlichen Dienst stehenden Personen sind bei der Ausübung ihres Dienstes unter deutschen Schutz gestellt.

2. Für die Verwundung einer im öffentlichen Dienst stehenden Person werden 5, für die Tötung 10 Geiseln erschossen, wenn die Verwundung oder Tötung in Ausübung ihres Dienstes oder wegen desselben in verbrecherischer Absicht erfolgte.

3. Gemeinden deren Bürgermeister ermordet oder entführt wurden und keinen Ersatz stellen, sowie Gemeinden, deren Bürgermeister entlaufen oder ihr Amt niederlegen, werden unter Zwangsverwaltung gestellt. Für sie wird ein kommissarischer Bürgermeister eingesetzt, für den die Kosten die Gemeinde zu tragen hat.

4. Bürgermeister und andere Personen der öffentlichen Dienstes die ihr Amt unbegründet niederlegen und damit Sabotage verüben werden standrechtlich verfolgt, ihr Vermögen beschlagnahmt und ihre Familien in ein Lager überführt.

5. Für jeden Fall von Eisenbahnsabotage, Zerstörung von Brücken, Nachrichtenverbindungen und industriellen Anlagen werden bis zu 100 Geiseln erschossen.

gez. BADER

Beograd, den 31. November 1942.

Hdlr. General u. Hllr. in Serbien

САОПШТЕЊЕ

У ПОСЛЕДЊЕ ВРЕМЕ УЧЕСТАЛИ СУ СЛУЧАЈЕВИ:

да се лица која се налазе у јавној служби Српске владе, као што су претседници општина, припадници државне страже и добровољачких одреда, нападају, одводе или убијају због службе коју врше; да чиновници и наместници, а нарочито претседници општина, доју оставе на послу и побегу, да се после напада укидавају јавне исправе и запале камирани, разарају и штетеју државна постројења, као што су железнице, телефонске и телеграфске везе.

Свимма овим делима, што се из непријатељске пропаганде види, циљ је да се без обзира на неизбежне последице по српски народ, изазову у земљи немир и забуна, да се поремети ред и нанесе штета интересима немачке оружане силе.

Ови пак елементи могу имати успеха само ако налазе подршку у српском народу.

Према томе је српски народ одговоран и дужан да спречава овакве злочине.

У циљу истребљења овог бандинзма саопштава се следеће:

1. Сва лица која се налазе у јавној служби стављају се за време вршења своје дужности под немачку заштиту.

2. У случају да лице које се налази у јавној служби буде рањено, стрељаће се 5 таоца, а у случају убиства 10 таоца, ако је рана или убиство уследило у злочиначкој намери за време вршења дужности или због вршења исте.

3. Општине, чији претседници буду убијени или одведени, а не поставе замену, као и општине, чији претседници побегну или напусте своју дужност, ставиће се под присилну управу. У таквим ће се општинама поставити комесари, чије ће трошкове сносити општина.

4. Претседници општина и друга лица у јавној служби, која безразложно напусте своју дужност и тиме изврше дело саботаже, биће прогоњена по прописима Преког суда, њихова имовина конфискована а њихове породице одведене у логор.

5. За сваки случај саботаже на железницама, разарања мостова, обавештајних веза и индустријских постројења стрељаће се до 100 таоца.

БАДЕР, с. р.

Командант општег окупационог и дисциплинарног Српског

Факсимил саопштења издатог новембра 1942.

Fac-similé de l'intimation publiée en novembre 1942

носили су у ћебадима и сахрањивали. Неки од затвореника покушали су и самоубиство. Ипак дух отпора доминирао је целим затвором.¹⁰⁷

Мучења у овом затвору су претежно вршили домаћи најамници окупатора, последњи олош предратне средине, који је увек био у служби реакционарних режима. У затвору је главну реч имао Штерић. Он је ту и дању и ноћу тукао људе. Евиденција

предлажу и по немачком одобрењу сами извршавају одмазде, при губитку неког из својих редова у борби против припадника НОП-а,¹⁰⁸ и да о томе обавештавају немачке надлежне органе. Фашисти су се овим последњим наређењима хтели унеколико да растерете одговорности за почињене злочине и да је поделе са сарадницима.

Драги Јовановић је 14. децембра интервенисао:

„1. Да одмазду за злочине извршене на органима српске владе, требамо ми да потписујемо, извршујемо и објављујемо из разлога што тиме сами себи штитимо ауторитет власти.

2. У конкретном случају сматрам да не треба стрељања периодично вршити свака 3 дана по двојицу, већ одједном ради ефекта.

3. На сваки начин оставити нама да ми изаберемо лица која ће бити стрељана.

Овом приликом напомињем да српска Државна безбедност за своје припаднике сама изриче казне и прибавља ауторитет путем одмазде“.¹⁰⁹

Стрељања из логора Бањица и Сајмиште нарочито су учестала у децембру 1942. Првог децембра стрељано је 11 затвореника. Четвртог ухапшено је 59 и стрељано 8 лица. Осмог децембра стрељано је 10 и ухапшено 24 таоца. Из логора Бањица 11. XII стрељано је 20 затвореника. Дванаестог децембра ухапшена су 62 таоца међу њима 26 из Дражиног обавештајног штаба, који су стрељани после саслушања. Петнаестог децембра стрељано је 16 затвореника. Шеснаестог децембра ухапшено је 8 лица, а стрељано 60 затвореника из логора. Седamnaестог децембра стрељано 19 и ухапшено 6 лица. Двадесетпетог децембра стрељано је 50 затвореника, а 23 таоца су ухапшена. Двадесетшестог децембра стрељана су 24 затвореника из Логора (у књизи „Бањица“ се каже 134). Следећег дана такође из истог логора стрељано је 17 лица. Два дана касније у Београду је ухапшено 10 лица и откривена четничка радио-станица. Руководилац радио везе са још 4 сарадника после саслушања је стрељан.¹¹⁰

Ова масовна стрељања имала су одјека и у извештајима Недићеве владе. У једном од њих се наглашава да је „за последњих 10—15 дана објављено стрељање 535 лица... У погледу броја стрељаних тврди се да је овај број најмање два пута, а можда и три пута већи од броја објављеног у плакатима“.¹¹¹

Ова стрељања нису вршена због одмазде него са мотивацијом да појединце треба „трајно елеминисати из друштва као веома опасне“, а постојећа категоризација им је служила као оријентација при одабирању за стрељање. Ова стрељања као и раније вршена су на стрелишту у Јајинцима. Ни овде се затвореници нису предавали. Тако се 8. децембра догодило да су тројица логораша напала на Немце који су их стрељали, одузели им пушкомитраљез и побегли у правцу Белог Потока.

Терор окупатора и квислинга оставио је видног трага у Београду десеткујући његово становништво. Појачани притисак и злочини изазивали су све већу мржњу код народа и јачали његову спремност за отпор против окупатора.

Окупатор није успео да постигне основно, а то је да сломи у народу вољу за отпором. Једни су падали, а други су одмах попуњавали њихово место.

Преокрет на бојишту II светског рата, опасност од могућности искрцавања савезника на Балкан и све успешнији развитак партизанског покрета у СССР-у и Југославији принудили су Хитлера да изда упутства крајем 1942. „О поступку приликом борби са бандама“, којима је дао пуну подршку војницима Вермахта да неограничено и безобзирно могу вршити злочине над цивилним становништвом, без обзира на било какве међународне конвенције. Ова Хитлерова упутства су разрађена у Кајтеловој наредби од 16. XII 1942. године, која је подстицала на још веће злочине и немилосрдан обрачун са устаницима и становништвом.

СРБИ И СРПКИЊЕ ИЗБЕГЛИЦЕ

Ви који тражите поштени рад и зарде можете га наћи, ако коћете. Ко коће, тај треба да се одмах јави у средном начелству код референта за избеглице, и овај ће му дати све потребне упуте, где може добити запослење и какво запослење.

У Немачкој ради око 33.000 Срба и Српкиња.

Они су послали својим родитељима до сада око 24.000.000—двана уштеђевина, а они који су овог лета долазили из отсуства довели су са собом око 4.000.000—двана уштеђевина новца.

Поред радника из других земаља има могућност да се у Немачкој запосле такође и радници из Србије.

На рад се може пријавити свако ко је здрав од 18-50 год.

Рада могу добити не само фабрички радници и не само квалификовани радници, него и земљорадници и трговци, занатлије, па чак и умни радници могу добити одговарајућа запослења.

Српски радник који дође у Немачку подлежи истим законима којима подлежи и немачки радник, има иста права и исте дужности.

Зарада наших мушких радника креће се од 12 до 20 динара на сат, женских од 7 до 10 динара на сат, сви тога бесплатно стан и додатак за ожењке и за оне који су напустили своје родитеље дневно 20 динара.

Српски радници имају права и могућности да својим месец долазе својима на дому по 2000 динара. Имају право сваког 6 месеци на отсуство од недеље дана, са бесплатном картом у отаџбину и назад.

Срби и Српкиње избеглице, користите се својом приликом и јавите се одмах средном начелству, где ћете добити објаву и бесплатну карту за Београд. Ради даље путовања јавите се у Београду код Комесаријата за избеглице Милоша Белогог вл. бр. 14, приватно.

Факсимил позива за рад у Немачкој

Fac-similé de l'appel pour travailler en Allemagne

„Ова борба ће се водити безобзирно“ каже се између осталог, у тој наредби, „без икаквих ограничења у духу војничког витештва или Женевске конвенције. Против комунистичких банди, које употребљавају сва средства не смеју се имати никакви обзирима какве врсте они били, нити се смеју поштедети њихове породице ни њихови трабанти“.

У овом наређењу су одбачена сва ограничења у примени терора над поробљеним народима. „Војне јединице су обавезне и имају пуно право да у тој борби користе сва средства, чак и против жена и деце, ако она дају гаранцију за успех“.

На саветовању 1. децембра 1942. године поводом ових упутстава Хитлер је између осталог рекао: „Носиоцу оружја треба дати апсолутну гаранцију, не ограђујући се општим фразама и заштитити га од позадине да не би, потом, јадник казао — бићу позван на одговорност. Шта да се на пример уради ако се свиња забарикадирала у кући, а у њој су жене и деца? Може ли се

запалити кућа или не? Ако запалиш изгореће и невини. У таквим случајевима не треба да буде колебања — треба запалити“. На то је Јодл додао: „О томе нема ни говора. У току борбе они могу да раде шта хоће, да вешају за врат или за ноге, могу и да черече...“¹¹²

Потом је Хитлер наставио: „Ипак у принципу треба унети тачку по којој ако човек, у складу са својим уверењима, примењује најсуровије мере ради испуњавања своје дужности, треба да зна да је право у потпуности на његовој страни и да ће за своје акције у сваком случају бити подржан“.

Видели смо како су ова упутства била примењивана у Београду у децембру 1942. године. Са истом политиком наставило се и у јануару 1943. Другог јануара у Београду је ухапшено 27 талаца. Дан касније 6. Четвртог јануара стрељано је 13, а 25. I—57 затвореника из логора Бањица. Од 6. I до 15. I у Београду је ухапшено 59, од 16. до 25. I 1943. — 94 лица.¹¹³

САОПШТЕЊЕ

У вези објаве о пријави обвезника за обавезан рад у околини Петровца, Бора и у Београду саопштава се свима следеће:

1) Сви ови радници одлазе на рад, под вођством и старањем Општине града Београда. Услови рада су као и раније, када се Општина о својим обвезницима старала.

2) Групе које одлазе у околину Бора и Петровца радиће само на земљаним радовима ван Бора и становаће у близини радилишта у удобним баракама.

3) Групе које остају на раду у Београду, радиће под вођством радне приправности Општине града Београда осигурани, потпуно у случају узбуне, хранеће се на радилиштима, а становаће код својих кућа.

Групе које буду радиле у Београду, ослобођене су сваког другог позива на кулук и остало.

Данас у овим тешким моментима Општина града Београда, зна и верује да ће је њени грађани разумети и помоћи, да се све тешкоће преброде, без примене казних санкција било према коме. Ово утолико пре, што сви знају са колико брига и старања Општина води рачуна о својим обвезницима.

Испуњене ове обавезе или на терену околини Петровца и Бора или у Београду, претставља не терет већ дужност према тешко рађеном Београду.

С тога на посао.

Из Кабинета Председника Општине града Београда
К. С. Бр. 500/44 год.

ШТАМПАРНИА „СРБИЈА“ — БЕОГРАД

Факсимил саопштења о одласку група на обавезан рад

Fac-similé de l'intimation concernant le départ des groupes pour le travail obligatoire

Почетком 1943. Комунистичка партија у Београду је изгубила неколико својих истакнутих руководилаца. Специјална полиција је 16. јануара ухватила Јанка Лисјака, секретара Месног комитета Београда, који је после кратког времена умро у затвору због тешких мучења од стране полиције. Исти провокатор који је провалио Јанка Лисјака проказао је и Мирка Томића, који је погинуо на улици пружајући оружани отпор. Није се дуго одржао ни нови секретар Станислав Сремчевић, који је заједно са Ђуром Гајићем убијен половином фебруара од агената у Неготинској улици.¹¹⁴

Број ухапшених у Београду крајем јануара стално је растао. Од 26. I до 5. II 1943. ухапшено је 168, а од 6. до 15. II 1943. — 113 лица.

Војни заповедник Србије одобрио је 3. фебруара да се стреља 10 затвореника за убиство једног председника, а 5. II да се у Нишу стреља 110 затвореника симпатизера НОП-а и 85 ДМ присталица из логора Београд и Ниш. Због акција партизанских јединица у округу Крушевац стрељано је 55 затвореника, припадника НОП-а и 20 присталица ДМ из Крушевца и Београда.¹¹⁵

Обично у унутрашњости фелд и крајскомандатуре нису имале довољно талаца у логорима и затворима, па је заповедник полиције безбедности Србије др Емануел Шефер био овлашћен да ставља на располагање дотичним фелд и крајскокомандатурама затворенике из логора у Београду. Како је у логорима по унутрашњости било мало затвореника, то су највећим делом за одмазде стрељани из логора Бањица или Сајмиште. Најмасовнија одмазда у току фебруара извршена је 19. II када је стрељано 400 логораша од чега 225 из логора Бањица, због убиства команданта 734. пука, 704. пешадијске дивизије, пуковника Хенсела, једног официра, подофицира и војника од пожаревачког партизанског одреда. Од 21. до 28. фебруара у Београду је стрељано око 500 талаца.¹¹⁶

У току фебруара ухапшено је 237 лица.¹¹⁷

Поред низа масовних хапшења и стрељања, у Београду је уведен и обавезан рад за годишта од 1917. до 1921. у трајању од 4 месеца у предузећима важнијим за рат. Немци и квислинзи нису имали више илузија да ће Српском заједницом рада и Националном службом моћи да мобилишу радну снагу за своје циљеве. Они у 1943. години све више прибегавају „обавезном раду“ тј. принудном раду за грађане. Он је постао масовна појава са проглашавањем тоталног рата у Рајху. У вези с тим гене-

рални опуномоћеник за привреду Србије Нојхаузен 20. марта издао је „Уредбу о увођењу ратно-привредних мера“, којом је за себе задржао право да „створено право у Рајху за тотално мобилисање привреде и радне снаге потпуно или делимично примени и за подручје командујућег генерала и заповедника у Србији“, и да их може прилагодити специфичним приликама привреде и упослености на овом подручју. У тексту је наглашено да „обавезна служба се може одредити и за радове у Рајху“. За неодржавање овим наређењима биле су предвиђене новчане казне и до две године принудног рада, које су се могле заменити затвором. За радове у Рајху према уредби „о упослењу снаге“ долазили су у обзир мушкарци од 18 до 45 и неударене жене од 21 до 35 година старости.¹¹⁸

Само у првој половини 1943. године према извештају немачке фелдкомандатуре из Београда је било упућено на принудан рад у Бор 3.560 радника, у Костолац 238, у околину града 1.560 радника, што укупно износи 5.458 радника. Око 11.000 Београђана било је упућено на принудни рад у 1943. години.¹¹⁹

Крајем фебруара, тачније 28. фебруара, командујући генерал и војни заповедник у Србији Бадер издао је нову заповест о одмаздама „уништавањем људских живота“¹²⁰. Несумњиво да је ово најзначајнији докуменат почетком 1943. године, у коме се говори о спровођењу политике терора у Србији. Он је остао на важности све до краја 1943. године.

Истог дана оперативно одељење штаба командујућег генерала издало је наређење о уређивању нових логора по појединим већим местима са образложењем да ће са тим дејство мера одмазди бити ефикасније.

Бањица је према томе наређењу требало да буде концентрациони логор за округе Београд и Пожаревац. Уместо дотадашњих четири, требало је да буде девет логора у Србији.¹²¹

Упутства војног заповедника у Србији о извршењу одмазде убијањем људи дала су нови подстрек за настављање злочина. У Србији је владала врло компликована ситуација што се тиче односа војних и политичких снага. Сви су се борили против НОП-а, који је почео да осваја све више позиција у масама нарочито од пролећа 1943, а он се борио против свих. Интересантно је посматрати однос међу снагама које су се бориле против НОП-а. Немци су прогонили четнике, иако су Абвер и SD

стално контактирали са четницима и имали међу њима своје људе, док су се четници врло мало борили против Немаца. Абвер је био више склон сарадњи са четницима, а Гестапо је био противник те сарадње. Четници су једноставно избегавали борбу са Немцима, наводно да због тога не страда српски народ. Између добровољачког корпуса и четника водио се огорчен рат, јер су имали различите погледе на будуће уређење Југославије. Између Српске државне страже и четника владали су доста добри односи, јер су официри СДС били наклоњени четничком покрету. Сви су они спроводили терор и злочинства над српским народом. Једино се НОП стављао у заштиту широких маса неопредељеног народа што је знатно допринело да се народ нарочито крајем 1943. већ масовније опредељује за НОП.

У марту су Немци и даље вршили стрељања. Првог марта из логора Бањица стрељано је 12 затвореника. У Крагујевцу 9. и 10. III стрељано је 80 талаца од чега је из логора Бањица 48. Због напада на руднике Оплепац и Врбицу и на општину Белановица 13. III стрељано је 25 затвореника из логора Бањица.

Београд је и у марту био на ударцу окупатора. У току марта ухапшено је 295 лица и 300 омладинаца послато је у Рајх на принудни рад.¹²²

Слично је било и у априлу. Осмог априла у Београду и Ваљеву стрељано је 100 талаца од чега је из логора Бањица 18, због напада на групу окупатора и квислинга који су одузимали жито. Нешто касније, 12. IV, стрељано је 10, седамнаестог априла 80 „комунистичких талаца“, а 19. IV из логора Бањица 20 затвореника. Крајем априла стрељано је 150 логораша са Бањице, који потичу из срезова Смедерево и Младеновац, због убијена три немачка војника код Биновца. Међутим, у књизи „Бањица“ каже се да су 22. и 27. априла стрељана 212 затвореника.¹²³ Поред тога у Београду је ухапшено 181 лице.¹²⁴

У мају је дошло до заоштравања ситуације у Србији. Одреди НОП-а појачали су нападе на окупатора да би везали што више немачких снага да не учествују, у операцији „Шварц“, против главнине снага НОП-а. Као противмеру окупатор је, да би ослободио што више јединица, спроводио најбруталнији терор, а нарочито су била честа масовна стрељања. Још један разлог га је гонио на то, а то је очекивање десанта у Југославији, нарочито од оног тренутка кад је краљ Петар II са владом прешао у

Каиро. С тога су фашисти предузели мере да се у случају десанта разоре сви најважнији привредни и саобраћајни објекти.

Ради спречавања општег устанка, који су фашисти очекивали сваког тренутка, војни заповедник наредио је 5. маја да се похапсе сва лица на која се сумња да би могла да учествују у устанку. Ова операција је вођена под шифром „Бура“ (Sturmwind), која је попут олује требала за најкраће време да похапси све сумњиве у Србији. У циљу што боље припреме овог хапшења било је предвиђено да се при фелдкомандатурама и крајскокомандатурама сачине листе свих оних лица на која се сумњало. Те листе је требало да сачине заједнички војска, полиција и СД до 20. V и да их предају ФК и КК. Фелд и крајскокомандатура имале су да припреме, кад се да паролу „Бура“, ко ће да врши хапшења. Било је најпре предвиђено да то изврши полиција. ако њене снаге не буду довољне, да помогне војска. Осим тога оне је требало да обезбеде где ће се ухапшени сакупити и када и како транспортовати у логоре. Служба безбедности је морала до 20. V да саопшти распоред у које ће логоре фелд и крајскокомандатуре слати своје ухапшене. Из једног каснијег извештаја се види да је генерал Бадер издао заповест за хапшење 21. маја.¹²⁵

Без обзира на ангажовање највећег дела непријатељских снага у операцији „Шварц“ у Београду су вршена и у мају стрељања. Тако је 2. маја командујући генерал и војни заповедник наредио да се стреља 15 талаца због убиства председника места Вошановац. Ради застрашивања становништва хомољског краја, наредио је исти генерал. 5 маја да се стреља 50 талаца. Међутим, како се таоци нису могли прикупити у Хомољу, стрељано је 50 затвореника из логора Бањица, 7. маја. Истог дана стрељано је још 37, 11. маја — 7, и 14. маја — 91 затвореник. Међу стрељанима претежно су биле жене. У другој половини маја у Београду је ухапшен 51 таоц.¹²⁶

Из логора Сајмиште слати су затвореници на рад у разне руднике, тако је 17. маја 1943. послато у Трепчу 70 затвореника.

Масовна стрељања за одмазду и транспортовање логораша за Немачку у току маја испразнила су концентрационе логоре. Неки од немачких команданата, као фелдкомандант ФК 599 у Београду, покретали су питање смањивања квоте за одмазду због недостатка затвореника. После више консултовања крајем маја са Мајснером и Шефером о том питању, дошло се до закључка да постојећи однос 1:50 за убијеног

немачког војника треба задржати и да у недостатку затвореника у унутрашњости централна служба безбедности врши и даље стрељања из логора у Београду. Да би се напунили логори, наређено је да се врши хапшење према списковима сачињеним за акцију „Бура“. Све фелдкомандатуре су опоменуте да се одмазде врше брже и да се не чека недељама да се неки случај освети. Извршење одмазди од команданта полиције сигурности тражити тек онда, ако се у року од једне недеље не изврши одмазда, после издате о томе заповести командујућег генерала.¹²⁷

До тада је било у пракси да се заробљени партизански вођи после кратког саслушања стрељају од трупе. Од половине 1943. године то се смело учинити само у споразуму са обавештајним одељењем штаба командујућег генерала и војног заповедника у Србији.

Према извештајима окупатора за првих пет месеци 1943. стрељано је у Србији 2.672 лица од тога већина је стрељана у Београду.¹²⁸

Иако су фашисти преко лета били узети одузимањем плодова жетве, они су и даље хапсили и стрељали. 16. јуна стрељано је 8 и ухапшено 50 талаца. Нешто касније, 26. VI, из логора Бањица стрељан је 41 таоц. Командујући генерал наредио је 28. VI фелдкомандатури 599 да се стреља у Београду 25 талаца за рањеног подофицира код Раље.

Поред тога 19. јуна у Београду је откривена четничка омладинска организација и извршено је више хапшења. Неколико дана касније 12. VII ухапшен је 21 члан омладинског четничког штаба, међу њима и командант.

У току јула из логора Бањица стрељано је 3. VII 53 затвореника, 11. VII — 14, 12. VII — 21 и 30. VII — 10 логораша. Број ухапшених у другој половини јула износио је преко 100.¹²⁹

Према Хитлеровој заповести о одбрани Балкана од 26. VII извршена је темељита реорганизација командовања на Балкану. У Београду је формиран штаб групе армије F са фелдмаршалом Максимилијаном фон Вајксом, који је истовремено вршио дужност врховног команданта Југоистока. Поред тога штаба, у Београду је формиран и штаб војног команданта Југоистока са генералом пешадије Хансом Фелбером на челу, који је истовремено вршио функцију војног заповедника Србије. Он је непосредно био потчињен Кајтелу, а у тактичком погледу Вајксу.

Штабу војног заповедника Југоистока прикључено је Војно управно одељење командујућег генерала и војног заповедника у Србији, шеф интендант, виши СС и полицијски вођа ратнопривредни штаб и пропагандно одељење Југоистока. Због овако великог броја војних штабова у Београду је дошло до гужве и свађе између појединих штабова, око тога ко ће какве просторије посести.

Ово обједињавање команде је било у складу са Хитлеровим захтевом у заповести 48 „да изванредан значај српског простора за целокупно вођење рата на Југоистоку захтева обједињавање свих немачких служби“.¹³⁰ Мало касније и штаб генералног опуномоћеника за привреду прикључен је војној управи.

Једини изузетак био је специјални опуномоћеник спољних послова Херман Нојбахер, који је наименован 24. августа од стране Хитлера да се брине за јединствено третирање спољнополитичких питања на простору Балкана, с тим да је обавезан да извештава војно руководство о намерама и мерама спољних послова. Такође војни команданти су били дужни да га обавесте о војним и управним проблемима, који би могли имати спољнополитички значај. Захваљујући извесној независности свог положаја Нојбахер је могао да води доста самосталну политику и да утиче на војног команданта Југоистока да се многе мере ублаже нарочито на плану одмазди и терора, у циљу лакшег управљања окупираним Србијом.

Чим је стигла Хитлерова наредба крајем јула командујући генерал је издао наредбу „Понашање на основу најновијих политичких догађаја“, у којој се између осталог каже: „Против устаника и штрајкачких покрета ударити безобзирно ако је потребно и силом оружја. Они морају у корену бити угушени. Стање приправности за сваког немачког војника“.¹³¹

Осим тога, Бадер је 31. VII допунио заповест о мерама одмазде с тим што је заменио последњи став тачке 1. „Спровођење одмазди за у борбама пале и наоружане припаднике окупационих снага или српских оружаних одреда зависи од тога да ли је убиство или рањавање уследило преко непријатељског напада или у току сопствених акција најмање у јачини једне чете. У последњем случају долазе у обзир уопште одмазде за нападе и заседе на полицијске снаге при вршењу службе, патролирање, хапшење итд. повлаче без даљег одмазду са собом“.¹³²

На инсистирање Мајснера крајем јула командујући генерал је издао 5. августа заповест „о мерама за сузбијање устанка у Србији“, у којој је проширио мере одмазде на браћу, очеве и рођаке оних, који се налазе у редовима НОП-а.¹³³

Услед несташнице радне снаге у ратној привреди нацистичке Немачке и малог броја ухапшеника за одмазду у логорима, наредио је командујући генерал 6. VIII:

„1. Да се у борбама и у осталим акцијама убудуће сакупљени устаници на лицу места вешају и стрељају само онда ако то захтевају изузетне околности.

2. У свим другим случајевима да се заробљени, односно ухапшени после краћег саслушања предају вишем SS и полицијском вођи (BdS).

3. Виши SS и полицијски вођа раздваја затворенике према степену опасности, од оних лица која су подесна за рад. Рад следи пре свега у рудницима угља.

5. Од ван Србије ангажованих одреда похватане ухапшенике сакупити као ратне заробљенике и спровести, уз благовремено обавештење у затвореним транспортима у сабирни логор Земун.“¹³⁴

У Београду у току августа и даље су вршена стрељања. 5. августа из логора Бањица стрељано је 10, 9. VIII — 10, 13. VIII одобрено је да се стреља 20 талаца. Командујући генерал наредио је 14. VIII да се стреља 150. затвореника због убиства два и рањавања два немачка војника на путу код Пожаревца, а 16. VIII да се стреља 70 талаца за убиство немачког полицијског подофицира и за напад на постројења за испирање кварца у Рготини.¹³⁵

Из логора Бањица 17. VIII стрељано је 43, а 26. VIII — 5 затвореника.

Крајем августа убијено је у селу Страгари 18 полицајаца, а у селу Црквице 1. IX код Лесковца 7 и рањено 4 полицајаца. Мајснер је одмах затражио да се стреља 1.000 талаца. Војни командант Југоистока усвојио је захтев и издао наредбу да се изврши стрељање. Међутим, због предстојеће Недићеве посете Берлину, Нојбахер је успео да то стрељање најпре одложи, мотивишући да то није у складу са новом оријентацијом спољне политике Рајха у односу на Србију, а почетком октобра успео је да убеди Фелбера да то као застарелу ствар скине са дневног реда. Био је то први пут да је једна масовна одмазда спречена од стране високог фашистичког функционера. Разуме се са одређеним циљем да се помоћу ситних уступака, Србија уз помоћ Недића претвори у

бастион антикомунизма. (Уједно да се каже да му је ова интервенција после рата спасила живот приликом суђења у Београду). Крајњи циљ његове политике на Балкану је био: „Побољшати односе политичким средствима, задатке обезбеђења и борбу против банди пребацити на поверљиве формације народа о којима је реч“.¹³⁶

Насупрот Нојбахеру, Мајснер је тражио да се мере одмазде поопште.

Недић није стављао приговоре за стрељање припадника НОП-а. Заузимао се једино за своје сараднике и истакнутије четнике.

Проблем репресалија није скинут са дневног реда ни октобра месеца. Без обзира на то што је повукао наредбу за стрељање у случајевима Страгари и Црквице, Фелбер је био за мере одмазде. Он је у једној одлуци од 25. октобра тражио да се и даље врше одмазде за убијене, а да треба водити рачуна при одређивању квоте за нестале и рањене. Да је био за одмазде потврђује и број стрељаних за непуну два месеца 2.107 талаца.¹³⁷

Ако би појединачно наводили, у Београду је 11. IX ухапшено 14 припадника НОП-а. 16. и 21. IX стрељан је 41 таоц, из логора 11 затвореника, а 25. IX — 142 логораша. Дан раније 24. IX у Београду је проваљен центар четничког команданта Србије Мирослава Трифуновића. Том приликом ухапшено је 16 четничких присталица из Српске државне страже и један директор банке. Дан касније шест чланова „обавештајног“ и пет чланова „дивилног“ штаба Драже Михајловића.¹³⁸ Било је то у време кад је служба безбедности дошла до података да се у руководећим квислиншким круговима већ размишља о споразумевању са Дражом Михајловићем у случају повлачења Немаца.

Посебно масовно стрељање било је 1. октобра када је из логора Бањица стрељано 323 затвореника. Међу њима су се налазили: Лепосава Стаменковић, Милева Марковић и други. Неколико дана касније 15. X — 19 и 21. X — 44 логораша. Од октобра стрељања су била ређа све до пролећа 1944.¹³⁹

Нарочито тежак ударац народноослободилачком покрету у Београду задала је немачка и квислиншка специјална полиција почетком октобра. У току лета 1943. чланови Покрајинског комитета који су живели у Београду, покушали су да обнове везе са оним члановима Партије, који су остали на слободи и да обнове партијске и скојевске организације. На том послу су радили чланови Покрајинског комитета

Стрељање у Јајинцима

Les fusillées à Jajinci

Василије Буха и Петар Стамболић. Крајем августа 1943. била је преведена из Шумадије члан Окружног комитета Пожаревац Вера Милетић са задатком да формира месно руководство Комунистичке партије у Београду.

Специјална полиција октобра 1943. извршила је нова хапшења. Том приликом успела је да привремено прекине рад партијских организација у Београду. Најпре је случајно ухапшена Вера Милетић, 4. октобра у стану Парезановићевих на Авалском друму. Дан касније ухапшен је и Василије Буха. Обоје ухапшених приликом саслушања признали су највећи део оног што су знали. На основу њиховог признања ухапшен је већи број људи са којима су долазили у додир. Проваљено је и партијско склониште у Шумадијској и Мокролушкој улици. У оба склоништа ухапшено је по неколико комуниста.

Том приликом били су ухапшени: Симиша Станковић, Душан Богдановић, Стипе Пекић, Добрила Благојевић, Даница Вучетин, Драгослав Дожић, Душко Јовановић, Деса Жарић, Србијанка Букумировић и други. Осим тога Вера и Василије су провалили Јанка Јанковића, чиновника Управе града Београда и Цветка Црњака, полициј-

ског агента, који су тајно сарађивали са члановима Комунистичке партије, у првом реду са члановима Покрајинског комитета и обавештавали их кад ће бити хапшења и како су се држали поједини ухапшени комунисти за време саслушања пред полицијом. Сви су били, касније, после мучења, одведени на Бањицу и одатле изведени и стрељани. У немачким извештајима остала је кратка белешка да је 7. X ухапшено 11, 14. X — 10, 18. X — 7, 22. X — 5 и 24. X — 12 комуниста.¹⁴⁰

Најмасовнији злочин у току октобра у Београду био је 29. X, када је стрељано 400 затвореника из логора Бањица за 8 Немаца погинулих у борби са Тимочким партизанским батаљоном код села Шљивара недалеко од Зајечара и због напада на немачке полицајце у Јелашници код Књажевца. Међутим, у књизи „Бањица“ се тврди да је ово стрељање извршено 1. октобра.¹⁴¹

Већ у јесен 1943. године фашисти су почели да уклањају трагове злочина са стрелишта у Јајинцима. Наиме, специјални одред немачке полиције састављен од десетак људи полиције безбедности и 60 људи полиције поретка, којима је командовао Густав Вилхелм Темпл, помоћу затвореника

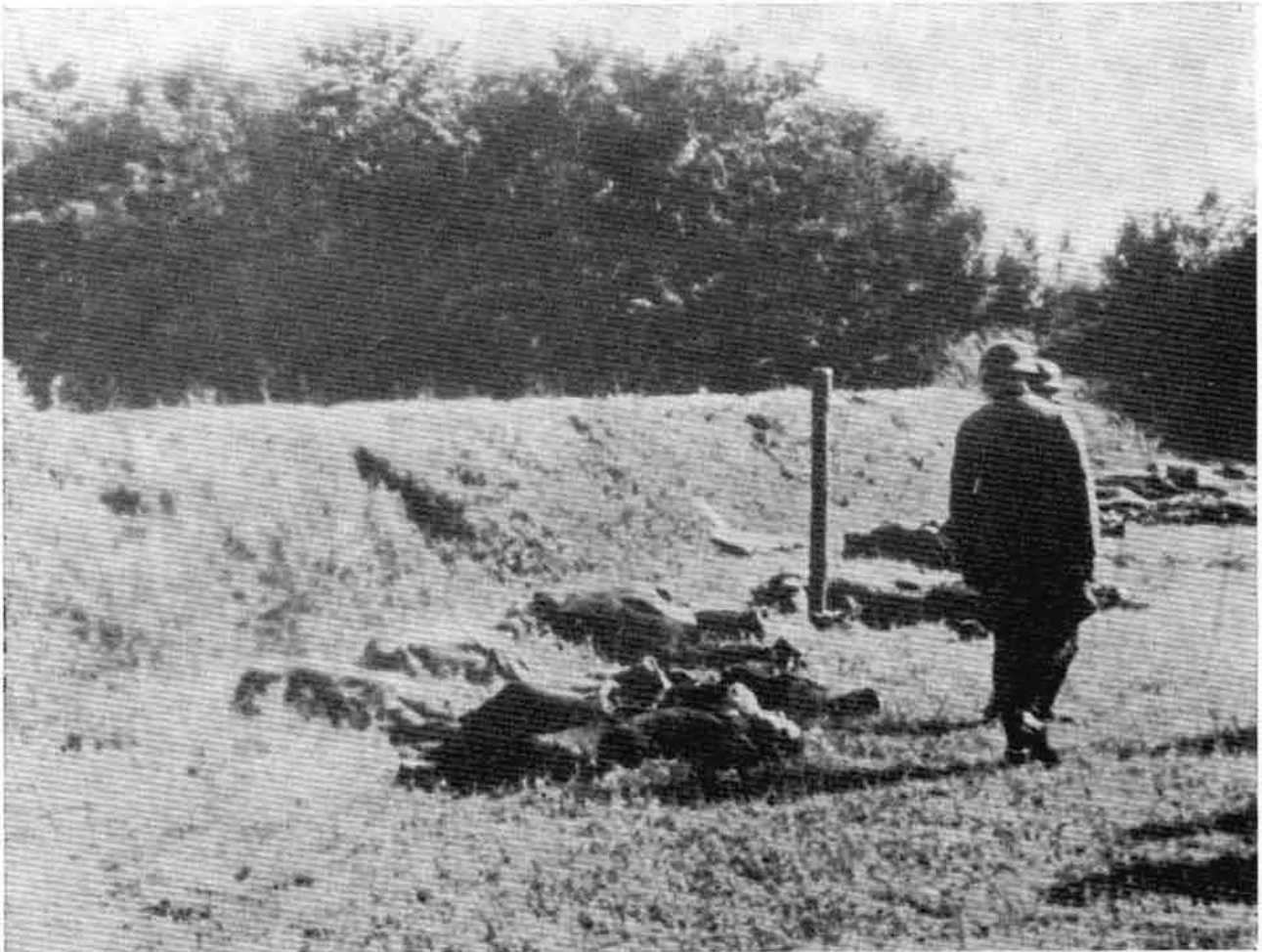
почели су са ископавањем и спаљивањем лешева. Овај специјални одред носио је ознаку 10052. Радове на ископавању и спаљивању почели су 8. новембра 1943, а завршили тек с пролећа 1944. Затворенике који су ископовали и спаљивали лешеве стрељали су после обављеног посла немачки полицајци. Свега тројица су успела да побегну.

Продор II и V пролетерске дивизије у Србију крајем октобра 1943. утицао је на окупатора, квислинге и четнике да збију своје редове и да међусобно чвршће сарађују. С обзиром на то да су фашисти и њихови сарадници највећи део својих снага концентрисали према партизанским снагама које су надирале, нису имали довољно времена, а ни снаге да стриктно спроводе одмазде за сваког изгубљеног војника. Поред тога, понуде Драже Михајловића за сарадњу коначно су усвојене, па је низ четничких војвода, као Лукачевић, Калабић и

Кесеровић, у току новембра склопио уговоре са Немцима о сарадњи.

Упркос ангажовању Немаца да задрже „црвене снаге“, како су тада називали НОП, вршили су и даље одмазде. Војни заповедник Југоистока наредио је 3. новембра да се стреља у Београду 150 талаца због напада на воз између Зајечара и Неготина. Истовремено су појачана хапшења. Само 6. новембра ухапшено је 34 лица, која су слушала радио и 11 осумњичених да су комунисти. Војни командант Југоистока наредио је 8. XI да се стреља 50 затвореника из логора због напада на групу војника који су одузимали жито од сељака. Као што се из наведених података види Немци су за претрпљене губитке у унутрашњости углавном вршили стрељања у Београду.¹⁴²

Са почетком рада специјалног одреда на Јајинцима престала су стрељања. Она су касније вршена на централном гробљу, а пред само ослобођење на Јеврејском гробљу.

Стрељање у Јајинцима

Les fusillées à Jajinci

До краја новембра у Београду је ухапшено 3. XI — 12, 16. XI — 6, 18. и 19. — по 5 наводно комуниста.

Ако се анализирају наведени подаци за новембар, произилази да су одмазде против четника скоро обустављене. Ово је нарочито повољно деловало на даљи развитак четничког покрета и његово омасовљавање, јер је могао да врши несметано мобилизацију.

Мере одмазде и терор у децембру су знатно смањени, јер су Немци борбу против НОП-а углавном препустили квислинзима и четницима, па су самим тим имали мање губитака. У току децембра према сачуваним подацима 11. XII ухапшено је 12 лица осумњичених да су комунисти.

Због несташнице радне снаге Немци су позвали на принудни рад годишта од 1919. до 1925. Међутим, то више није ишло лако. Ретко ко је хтео да се одазове позиву окупатора и да иде на принудни рад.

Истовремено Нојбахер је поставио питање расформирања или премештања логора Сајмиште јер сваког дана пред очима грађана Београда у логору је умирало од глади или епидемије десетине логораша. Стога је Нојбахер сматрао да је његов опстанак на Сајмишту политички неподношљив јер утиче на расположење грађана и да га треба преместити или расформирати.¹⁴³ Међутим, логор у 1943. години нити је премештен нити расформиран. Касније у пролеће 1944. предат је на управљање усташама.

Према извештајима Специјалне полиције, ова полиција је ухапсила 1941. — 93 припадника НОП-а, 1942. — 159, 1943. — 34 припадника НОП-а, бар тако је полиција утврдила приликом саслушања.

Према изјави Драгог Јовановића приликом саслушања после ослобођења, кроз Специјалну полицију прошло је око 1.500 ухапшеника од чега је стрељано око 600. Према његовом исказу Специјална полиција је у Београду похватала више комуниста него Гестапо.¹⁴⁴

Питање мера одмазди било је предмет разговора на неколико састанака немачких војних и других окупационих власти. Наиме, да ли те мере ублажити у интересу придобијања на сарадњу пре свега четничког покрета, или да оне остану оштре и сурове као и раније. На свим тим састанцима Нојбахер се залагао за темељиту измену дотадашњих мера одмазде, да се не стрељају и не хапсе сељаци, под изговором да су комунисти и да се не пале њихове куће. Такође да се не стрељају жене и деца

и да се не шаљу у логор. Иако у својим мемоарима „Нарочити задатак Југоисток“ објављеним 1956, подвлачи да се борио за потпуно укидање мера одмазди, према сачуваним записницима са тих састанака не може се то категорички тврдити. На пример, приликом разговора са Фелбером 1. XI Нојбахер је изјавио да се мере одмазде код престапа „националних устаника“ тј. четника треба битно да смање, док преступи комуниста треба да се знатно више кажњавају него четника.¹⁴⁵

После више састанака посвећених том проблему појавила се нова заповест о мерама одмазде 22. XII 1943. године.¹⁴⁶ Она је била последња у низу заповести о одмаздама и по њој се поступало до краја рата.

Очекивало се да ће ова наредба унеколико умањити терор, међутим, до тога није дошло. У Србији почетком 1944. све непријатељске снаге заједнички су се бориле против НОП-а. У оцени ситуације коју је дао Покрајински комитет КПЈ за Србију у јануару 1944. се између осталог каже: „Ситуација у Србији развија се тако да Недић и Дража, Дража и Немци прелазе на отворену сарадњу. Бледи разлике између прве двојице и мало се разликују по начину деловања и службе окупатору и по паролама. Мобилизација и једних и других спроводи се уз помоћ Немаца.“

На терену округа Београд заједно делају Немци, Недићевци, Специјална полиција и четници. Народ се одупире покушајима и једних и других за мобилизацију. У свом бесу дражиновци су у селу Вранићу близу Београда убили 60 људи, жена и деце.¹⁴⁷

У Београду је све теже било опстати. Од 16. I до 15. II 1944. ухапшено је 234 таоца осумњичена да су комунисти. Следећи месец ухапшено је још више, око 311 талаца, а последњих десет дана марта 129 лица.¹⁴⁸

Због погоршања односа између четника и Немаца, у Београду су Немци 7. II ухапсили 15 лица, која су осумњичена да су активно деловала у четничком покрету. Чак је похапшен и један број Недићевих сарадника од стране немачке службе безбедности.

Док су нацисти палили, хапсили и стрељали по Србији 1944, Врховни штаб је намеравао да у пролеће пренесе тежиште борбе са окупатором у Србију са циљем да би ослободио Београд и што пре дошао у додир са јединицама III украјинског фронта. Већ 18. марта II и V пролетерска дивизи-

зија су биле на границама Србије. До краја месеца веома брзо су продрле у долину Ибра са намером да се споје са најјачим снагама НОП-а у Србији, које су се налазиле у Топлици. Међутим, обједињене немачке, бугарске и квислиншке снаге зауставиле су II и V дивизију на Ибру. Након два месеца боравка у Србији оне су се повукле. Њихов продор и боравак у Србији знатно је подигао борбени морал становништва Србије и Београда.

Иако су се снаге непријатеља у пролеће 1944. знатно ангажовале у борби против НОП-а, то им није сметало да од 16. марта до 15. априла изврше у Београду 202 хапшења и стрељају 40 затвореника.¹⁴⁹

Поред тога, знатне губитке претрпео је Београд од савезничког бомбардовања нарочито 16. и 17. априла. Савезнички авиони су бомбардовали центар града, железничку станицу и аеродром. Претпоставља се да је погинуло преко 1.000 Београђана. Били су порушени сви мостови и најважније јавне зграде. Највише оштећени део града је био Сењак. Бомбардовање је довело до нереди и Немци су тек после три дана покушали да успоставе ред, а са поправком водовода, електричне централе и мостова почели су касније. Приликом бомбардовања 17. априла погођен је и логор Сајмиште, где је било око 60 мртвих и 150 рањених.¹⁵⁰

Немци су имали намеру у лето 1944. да организују велику операцију против партизанских снага у Јужној Србији (у простору Лесковац—Лебане—Јастребац).

Да повећају Српски добровољачки корпус на 15 батаљона и да он постане основна снага и да се њој подреде све остале које сарађују са окупатором.¹⁵¹

Међутим, развитак историјских догађаја отишао је сасвим другим током него како је окупатор желео.

Без обзира на то што су сарађивали са четницима, Немци су ипак давали предност Недићу у односу на Дражу. Због тога се Нојбахер у пролеће 1944. залагао за федерацију Србије, Црне Горе и Санцака. Међутим, одговор од Врховне команде је био, да тај проблем није зрео за разговор и да се о томе „не сме даље расправљати“.

Остатак времена до ослобођења окупатор у Србији је употребио више за одбрану него за напад. Нојбахер је успео да потисне Мајснера помоћу Калтенбрунера и њега је у Србији наследио Берендс. После његовог одласка није се битно у Србији променила ситуација.

У току 1944. окупатор је углавном вршио терор по градовима и дуж главних комуникација. Повремено је вршио и даље стрељања, али не тако масовна као раније. Нарочито су та стрељања била честа у Београду: 9. VI стрељано је 10 затвореника, 13. VI — 10, 14. VI — 7, 15. VI — 10, 16. VI — 10, 19. VI — 10, 20. VI — 10, 27. VII — 8, 28. VII — 8, 29. VII — 11, 3. VIII — 10, 18. VIII — 18, 7. IX стрељано је 27 логораша са Бањице, међу њима су се налазиле Србијанка Букумировић, Дубравка Бјелић, Миленка Дабић и друге. 11. IX стрељано је 28 затвореника, међу којима су претежно биле жене. Ове жене показале су нечувену храброст, јер су покушале да се побуне и убију заменика шефа логора Кригера. Међу њима су биле Радмила Шнајдер, Олга Милутиновић, Мирослава Јовановић, Милијана Прокић, Јованка Богдановић, Радмила Рајковић, Зора Обрадовић, Олга Вучковић, Видосава Радојковић и друге. 12. IX стрељано је 10, и 1. X — 10 затвореника.¹⁵²

Од 27. јуна до 1. октобра стрељања су вршена на Јеврејском гробљу обично ноћу. Коначно 3. октобра логор Бањица је расформиран. Као што се види из изложених података стрељања су вршена скоро до последњег дана постојања логора. Истовремено слати су транспорти затвореника за Немачку. Последњи транспорт са Бањице кренуо је 9. септембра са 191 логорашем.

После ослобођења приликом ексхумације на Јеврејском гробљу пронађени су остаци 169, а у централном гробљу 351 затвореника.

Према сачуваним књигама логора, у току рата кроз логор је прошло око 24.000 лица, а с обзиром да један део затвореника није увођен у књиге сматра се да је тај број знатно већи. Вујковић је претпостављао да је он 33.000. Према књигама, за време постојања логора стрељано је 4.000 лица, мада се са сигурношћу може тврдити да је стрељано знатно више затвореника.¹⁵³

Судбина другог логора, Сајмишта у коме су се сакупљали затвореници из целе Југославије углавном са територије НДХ је следећа: после бомбардовања 17. априла, када је погинуло око 60 логораша, Немци су предузели мере да распусте логор. Прво је отпуштена једна група жена, затим група стараца и деце. Једна група послата је на рад у Немачку, а друга, у којој су били Србијанци, у логор Бањицу. Немци су предали логор усташама 17. маја, а ови су га расформирали јула месеца.

Међутим, у затворима окупатори и квислинзи до последњег дана су држали таоце. Специјална полиција је до последњег дана окупације улагала напоре да похапси припаднике илегалног народноослободилачког покрета у Београду. Њој је успело да 29. јула открије технички апарат Покрајинског комитета КПЈ за Србију и да том приликом ухапси више од 20 лица која су радила или имала везе са партијском техником. У Крајинској улици бр. 36, у стану Милутина Благојевића било је изграђено склониште, где је била смештена штампарија „Гласа“ у којој су радили Бранко Ђонових и Слободан Јовић. Кад је полиција открила склониште, Ђонових и Јовић пружали су отпор до последњег метка и на крају да не би пали непријатељу у руке последње метке су наменили себи. Овом провалом НОП је у Београду претрпео последњи тежак ударац од непријатеља.

Квислинзи су се до последњег дана борили раме уз раме заједно са окупатором против НОП-а. Недић је 15. августа издао наређење управнику града Београда Јовановићу и шефу логора Вујковићу, да треба конфинирати сва она лица која су против окупатора.¹⁵⁴

Немачки командант за Југоисток 3. октобра прогласио је Београд оперативним подручјем. Функцију српске владе преузеле су немачке власти, а квислиншка влада Недића се повукла са окупаторским позадинским властима у Беч. Недићева влада именовала је Драгог Јовановића за изванредног владиног комесара на територији Београда. Према тој уредби он је имао „најшира овлашћења ради одржавања јавног реда и безбедности, свака његова одлука сматраће се на закону основана и извршена“. Међутим, никакве наредбе и терор нису могле задржати јединице НОП-а и Црвене армије.

Фашисти, њихове слуге и сарадници нису се само задовољили уништавањем људских живота. Они су хтели да иза себе оставе потпуну пустош. У Београду су уништили (разорили или спалили) све значајније зграде културних и државних установа. Услед наглог продора јединица Народноослободилачке војске и Црвене армије нису имали времена да систематски руше Београд. Једино су то учинили са крајем око Калемегдана. Између осталог, разорили су и спалили: Прву мушку гимназију, Ђачку

трпезу, Стари двор, Јавну берзу рада, Радио-станицу, зграду Министарства грађевина, II женску гимназију, Руски дом, Народну банку, зграду Универзитета, Коларчевог народног универзитета и низ других зграда у центру града.

У згради у Васиној улици бр. 22 њени станари и случајни пролазници били су се склонили у подрум од бомбардовања. Немачки војници су 18. октобра са упереним револверима сатерали у подрум неке људе који су били изашли, затим су затворили и закључали подрум, а зграду минирали. Том приликом у подруму је погинуо 21 грађанин.¹⁵⁵

Штета коју је причинио окупатор у повлачењу била је тако огромна да ју је тешко проценити. Једном речју Београд је био разорен и опљачкан.

Што се тиче губитака које је Београд претрпео у току другог светског рата, до сада не постоје прикупљени потпуни подаци. Сматра се да су немачки окупатори на стрелишту у Јајинцима стрелићали око 80.000 Београђана и затвореника из других крајева Србије. Како смо већ раније напоменули, овај податак још није потпуно доказан, па ће после исцрпнијих истраживања претрпети корекције бар за половину. Стрелићања су вршена и на другим местима у околини Београда, на Бежанијској коси, на стрелишту код села Јабуре, на Централном и Јеврејском гробљу. Поред тога уништено је око 9.000 Јевреја. Приликом бомбардовања у априлу 1941. од фашиста и касније од савезника 1944. укупно је погинуло око 5.000 лица.

Пред рат Београд са Земунском имао је око 320.000 становника. У 1944. за време ослобођења било је око 270.000 становника. Међутим, треба имати у виду да је добар део грађана побегао из Београда у унутрашњост, али на њихово место је дошло око 50.000 избеглица. До сада познати подаци говоре о губитку 100.000 Београђана, тј. једне трећине становништва главног града. После дужег истраживања, сматрамо да тај број не прелази 50.000 Београђана.

Поред губитака у људству Београд је поднео огромне материјалне жртве. Потпуно је порушено 4.905, а теже оштећено 2.162 зграде. Остаје чињеница да је Београд претрпео највише људских и материјалних жртава од градова Србије у току окупације 1941—1944. године.

НАПОМЕНЕ

¹ Ратни дневник оперативног штаба Вермахта (на немачком језику) књ. I, стр. 375; Архив Војно-историјског института, фонд микрофилмова Вашингтон, Mf-V, T-77, R-780, S-5506824.

² Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача дошла је до закључка да је тога дана изгубило животе преко 2.000, јер их је толико сахрањено, а претпоставља се да их је око 1.000 затрпано у рушевине. (A VII, на 2B-1-1; J. Марјановић, Београд 1964, 60). У извештају од 29. VIII 1942. команданту Југоистока Леру у вези с тим Турнер пише „У Београду је од око 20.000 кућа 9.000 бомбардовањем разорено или оштећено... Од око 3.000 под рушевинама затрпаних људи за месец дана покопано је 2.000 (AVII, Mf, Минхен 9/260). По једном квислиншком извештају, потпуно порушених зграда било је 682, јако оштећених 1.601, лако 6.829 и погинулих 2.271 (Историјски архив Београда — у даљем тексту: ИАБ — XIX — 765а).

³ AVII, Mf-V, T-77, R-1003. S-2466788.

⁴ AVII HA 50-1/1.

⁵ AVII, фонд на немачком језику (HA) 40C-1/4.

⁶ Изјава Фукса у истражном затвору у Београду 8. X 1945. AVII Недићева архива (даље НДА), 32-3-3.

⁷ Плакат, Музеј града Београда.

⁸ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа том I, књ. 1, стр. 327.

⁹ Зборник I, 1, 329-30.

¹⁰ Исто, I, 1, 331.

¹¹ AVII, HA-41 B-2/1-37, и НДА 29а-2-56

¹² AVII, Mf. Лондон 300980.

¹³ Hans Ulrich Wehler, Reichsfestungs Belgrad, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, München 1963, H1, 72-84.

¹⁴ AVII, Mf-V, T-77, R-1314, S-1053.

¹⁵ Плакат, Музеј града Београда 686.

¹⁶ Лист уредаба Војног заповедника у Србији од 22. V 1941; AVII, HA 56-1.

¹⁷ AVII НДА 19-1-34.

¹⁸ AVII Mf-V, T-501, R-251, S-420, 424.

¹⁹ Лист уредаба војног заповедника у Србији од 31. V 1941.

²⁰ Изјава Хувеа Волфханга 29. I 1947. у логору Сандбостел, AVII, HA 27-4/5.

²¹ Цитира Ј. Марјановић, Београд стр. 96-97.

²² AVII НДА 19-1-5.

²³ Зборник I, 1, 341.

²⁴ Саслушање Георга Кисела 25. X 1946. од иследника тужиоштва Југословенске армије, AVII HA 27-5-10/26.

²⁵ Сећање Благоја Нешковића ИАБ, МГ V, 27.

²⁶ Цитира Андреја Раденић, *Методи немачке и квислиншке страховладе у Београду*, Годишњак бр. 8, 1961, стр. 339.

²⁷ Лист уредаба Војног заповедника у Србији од 8. VII 1941.

²⁸ Ново време, 6. VII 1941, AVII, HA 41 B-5/1-215, Зборник I, 1, 345.

²⁹ Зборник I, 2, 304-5.

³⁰ Ново време, 19. VII 1941, Зборник I, 2, 307.

³¹ Први пут се у „Хронологији народноослободилачке борбе народа Југославије“, стр. 63 помиње да је 5. јул дан оснивања Бањичког логора. Обично је узиман 7. јул а неки истраживачи, као Ј. Марјановић у књизи „Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941“, стр. 120, узимају 10. јул.

³² AVII, HA-41B-5/1-223.

³³ Зборник I, 1, 351-53, у књизи *Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији*, Београд 1952, стр. 8—9 се наводи да је тог дана стрељано 120 Јевреја.

³⁴ Белешке и дневник фелдмаршала Листа, AVII, HA-44X-4-85, Зборник I, 1, 352.

³⁵ Зборник, I, 2, 319-20.

³⁶ Извештај Бенцлера од 1. VIII 1941, Вон, РА, АА, Band 3, Бенцлер је сматрао да привремено треба обуставити започету акцију против Срба националиста и да тек после угушења устанка треба их масовно похапсити и послати у сигурне области. AVII, Mf Лондон H 300988.

³⁷ Извештај официра за везу врховног команданта Југоистока од 31. VII 1941. AVII, HA 41B-5/1, 241-243.

³⁸ Ново време 14. VIII 1941.

³⁹ Опширније Ј. Марјановић, н. д. 144-45.

⁴⁰ У борби са партизанима погинуо је командир III чете 64. полицијског батаљона, један наредник, а два су нестала. AVII, HA 9-18-3, Зборник I, 1, 365. Драгослав Илић, *Одмазда*, Београд, 1951, 37. Опширније о томе злочину Архив Института за историју радничког покрета Србије. *Хроника скеле* стр. 16-19.

⁴¹ *Наређење заповедника Србије* 21. VIII 41, AVII Mf-V, T-501, R-249, S-862.

⁴² Зборник I, 1, 370.

⁴³ AVII Mf-V, T-312, R-425, S-3070.

⁴⁴ *Vishaupt*, AVII, HA 70-18/1-19.

⁴⁵ AVII HA-44 X-6/1-132; HA 2A-13-2; *Саслушање Данкелмана* 23. VI 1947, HA 27-8/5, 44H-6/1-142; 2A-13-13; Mf-V, T-312, R-425, S-8003035, 38, 40, 49, 54.

⁴⁶ Ј. Марјановић, н. д. 151.

⁴⁷ AVII, HA 41B-8/1-350; Зборник I, 1, 432.

⁴⁸ Опширније Ј. Марјановић н. д. 167-169.

⁴⁹ *Саслушање Драгог Јовановића* ИАБ-Д XXIV-882.

- ⁵⁰ Зборник I, 1, 526-28.
- ⁵¹ Зборник I, 1, 583-4.
- ⁵² AVII, Mf München 10/28.
- ⁵³ Документа државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Савезно јавно тужилаштво, нерегистрована.
- ⁵⁴ Зборник I, 1, 571.
- ⁵⁵ Зборник I, 1, 447.
- ⁵⁶ У Саопштењу које је изашло у Новом времену 7. XI 1941. се каже: „Цео Београд јуче је био под тешким утиском због овог крупног и судбоносног догађаја“.
- ⁵⁷ Зборник I, 1, 585.
- ⁵⁸ Бањица, Београд 1967, стр. 62.
- ⁵⁹ Ј. Марјановић, н.д. стр. 185.
- ⁶⁰ AVII, Mf Бон 1/608.
- ⁶¹ Дневни извештаји команде Југоистока за месец децембар 1941. AVII, Mf-V, T-312, R-425, S-2896-2945.
- ⁶² ИАБ, Фонд Специјалне полиције.
- ⁶³ Раденић, н.ч. Годишњак, њи. 8. стр. 362.
- ⁶⁴ AVII, Mf. München 12/1166.
- ⁶⁵ AVII, Mf-V T-501, R-251, S-771.
- ⁶⁶ AVII, HA 41B-14/1-635 и Mf München 8/685.
- ⁶⁷ Лист уредаба војног заповедника у Србији од 24. XII 1941.
- ⁶⁸ AVII, Mf-V, T-501, R-248, S-572-5.
- ⁶⁹ Дневни извештај војног заповедника у Србији од 5. I 1942. AVII, Mf-V, T-501, R-247, S-699, 704.
- ⁷⁰ Десетодневни извештаји Војног заповедника у Србији од 26. XII 1941 — 5. II 1942. Mf-V, T-501, R-247, S-720, 792, 840.
- ⁷¹ Десетодневни извештај Војног заповедника Србије — команданту Југоистока 10. I 1942. Mf-V, T-501, R-247, S-720.
- ⁷² AVII, Mf München 12/1160.
- ⁷³ AVII, HA-41E-13/2753.
- ⁷⁴ AVII, HA 41B-1-15/678.
- ⁷⁵ Лист уредаба Војног заповедника Србије од 28. II 1942.
- ⁷⁶ AVII Mf-V, T-501, R-248, S-586.
- ⁷⁷ Образложење пресуде групи ратних злочинаца припадника немачке полиције у Србији 22. XII 1946. у Београду, AVII HA 27-2/5.
- ⁷⁸ Разговор Недића са командантом Југоистока. AVII Mf-V, T-501, R-253, S-283-7.
- ⁷⁹ AVII, Mf-V, T-501, R-247, S-937, 940-1.
- ⁸⁰ AVII Mf-V, T-501, R-247, S-864.
- ⁸¹ Образложење пресуде групи Мајснер 22. XII 1946. AVII, HA 27-2/5.
- ⁸² Дневни извештаји војног заповедника у Србији за месец фебруар, Mf-V, T-501, R-247, S-839, 850-1, 856, 872-4, 881, 891.
- ⁸³ AVII, Mf-V, T-501, R-247.
- ⁸⁴ Бањица, стр. 63.
- ⁸⁵ Дневни извештај војног заповедника у Србији од 13. III 1942. Mf-V, T-501, R-247, S-1001.
- ⁸⁶ Ј. Марјановић, н.д. 225, AVII, Mf-V, T-501, R-247, S-1028.
- ⁸⁷ ИАБ, Д-XI-493, 523.
- ⁸⁸ ИАБ, Д XII 548.
- ⁸⁹ Ј. Марјановић н.д. 247.
- ⁹⁰ Ратни дневник штаба Војног заповедника у Србији за 20. IV 1942. AVII, Mf-V, T-501, R-247, S-1090, HA 27-2/5.
- ⁹¹ Десетодневни извештај командујућег генерала и војног заповедника у Србији од 20. III 1942. Mf-V, T-501, R-247, S-1028.
- ⁹² Исто, Mf-V, S-1070.
- ⁹³ Ново време, 2. IV 1942.
- ⁹⁴ Десетодневни извештај командујућег генерала за период 20—30. III 1942. Mf-V, T-501, R-247, S-1023.
- ⁹⁵ AVII, фонд Независне Државе Хрватске, K-312 бр. 7/1-39.
- ⁹⁶ Дневни и десетодневни извештај командујућег генерала и војног заповедника у Србији за месец мај 1942. Mf-V, T-501, R-248, S-32-182.
- ⁹⁷ Десетодневни извештај командујућег генерала и војног заповедника у Србији за период 16—25. V 1942. Mf-V. T-501, R-248, S-218-19.
- ⁹⁸ Исто, 26. V 1942. — 5. VI 1942. Mf-V, F-501, R-248, S-273.
- ⁹⁹ AVII, Mf München 3/727-730, Mf-V, T-501, R-248, S-325-29.
- ¹⁰⁰ Зборник I, 21, 306-7.
- ¹⁰¹ Бањица стр. 66.
- ¹⁰² Десетодневни извештаји командујућег генерала и војног заповедника у Србији за период 26. VII — 5. VIII и 1 — 10. VIII 1942. Mf-V, T-501, R-248, S-460-1.
- ¹⁰³ Сећање Рада Милекића, ИАБ, МГ 6, 39.
- ¹⁰⁴ Састанак Нојхаузена са фелдкомандантима и крајскокомандантима 22. VIII 1942, AVII, Mf-V, T-501, R-248, S-519.
- ¹⁰⁵ Зборник I, 4, 275.
- ¹⁰⁶ Ј. Марјановић, н.д. 254-259.
- ¹⁰⁷ Сећање Синише Станковића, Политика, април 1965.
- ¹⁰⁸ Гајтнер-Недићу 25. XII, AVII, HA 27-5/3.
- ¹⁰⁹ ИАБ-Д XXIV — 882.
- ¹¹⁰ AVII, HA-41Ц-4/874-5 и НДА 30-1-5.
- ¹¹¹ НДА 331-1-16.
- ¹¹² Разговори о ситуацији у вођином главном стану, Штутгарт 1962, 39-41.
- ¹¹³ Десетодневни извештаји војног заповедника у Србији за период 6-15. I и 16-25. I 1943. AVII, Mf-V, T-501, R-248, S-1193, 1239.
- ¹¹⁴ Опширније Ј. Марјановић, н.д. 262-64.
- ¹¹⁵ AVII HA 27 II-8/5.

- ¹¹⁶ Дневни извештај 704. пешадијске дивизије од 16. II 1943. војном заповеднику Југоистока. AVII, HA 27. II-8/5; Зборник I, 5, 434, 473. Приликом овог стрељања примењена је квота 1:100, иако је тада била на снази 1:50, што је поуздан знак да су Хитлерова упутства дошла до пуног изражаја да војнике не треба ограничавати у њиховој самовољи.
- ¹¹⁷ Mf-V, T-501, R-248, S-1267-1409.
- ¹¹⁸ Лист уредаба командујућег генерала и војног заповедника у Србији од 26. III 1943.
- ¹¹⁹ J. Марјановић, нд. 273.
- ¹²⁰ AVII, HA 27-7/2.
- ¹²¹ Mf-V, T-501, R-248, S-1410.
- ¹²² Ратни дневник и дневни извештаји командујућег генерала и војног заповедника у Србији за март 1943. AVII, Mf-V, T-501, R-249, S-54-160.
- ¹²³ Бањица стр. 66.
- ¹²⁴ Ратни дневни извештаји командујућег генерала и војног заповедника у Србији за април 1943. AVII, Mf-V, T-501, R-249, S-166-355.
- ¹²⁵ Дневни извештај војног заповедника у Србији од 8. V 1943. Mf-V, T-501, R-252, S-1237.
- ¹²⁶ Бањица стр. 67; Дневни извештаји од 5. и 7. V 1943. Mf-V, T-501, R-249, S-399.
- ¹²⁷ Ратни дневник за 23, 27. и 28. V 1943. Mf-V, T-501, R-249, S-382, 385-6.
- ¹²⁸ AVII, HA 27. II-16/5.
- ¹²⁹ Бањица стр. 69. AVII HA 41Ц-7/1059.
- ¹³⁰ Хитлерова заповест број 48 од 26. VII 1943. AVII, HA 41Ц-8/1092.
- ¹³¹ Дневни извештаји командујућег генерала и војног заповедника у Србији за 27. и 28. VII 1943. Mf-V, T-501, R-252, S-1318.
- ¹³² Допуна заповести за одмазду од 28. II 1943. Mf-V, T-501, R-252, S-1342.
- ¹³³ AVII, Mf München 12/685.
- ¹³⁴ AVII Mf-V, T-501, R-253, S-60.
- ¹³⁵ Дневни извештаји војног заповедника у Србији за период 9—14. VIII 1943. Mf-V, T-501, R-253, S-53, 102-3, 110; München 12/622.
- ¹³⁶ Разговор Вајкса са Нојбахером и Бенцлером 12. IX 1943. Ратни дневник, Mf-V, T-501, R-253, S-205, 511.
- ¹³⁷ Писмо Фелбера-Мајснеру 27. X 1943. Mf. München, 12/663.
- ¹³⁸ Ратни дневник и дневни извештаји војног заповедника у Србији за месец септембар 1943. Mf-V, T-501, R-253, S-210, 213-14, 326, 341, 347, 350, 353-4, 360, 370, 383, 397, 400, T-501, R-266, S-943, 940.
- ¹³⁹ Бањица стр. 69.
- ¹⁴⁰ Опширније J. Марјановић, Београд, 284-7.
- ¹⁴¹ Објава ФК 809 од 30. XI 1943 AVII, HA 50. 4/16; Mf München 12/661.
- ¹⁴² Ратни дневник, од 16. XI 1943. и дневни извештаји за период 16-30 1943. Mf-V, T-501, R-253, S-927-29, 828, 911; R-266, S-770, 775.
- ¹⁴³ Састанак Фелбер-Мајснер 23. XII 1943. Mf-V, T-501, R-253, S-1045-46.
- ¹⁴⁴ ИАБ, фонд Специјалне полиције.
- ¹⁴⁵ Нојбахер, „Нарочити задатак Југоистока“, Франкфурт—Берлин, 1956, стр. 135-140; Састанак Нојбахер-Фелбер 19. XI и 2. XII 1943. Mf-V, T-501, R-253, S-842-3, 940-1.
- ¹⁴⁶ AVII Mf-V, T-501, R-267, S-32-35, 28-29.
- ¹⁴⁷ Архив Института за историју радничког покрета Србије, ПКС 465.
- ¹⁴⁸ Месечни извештај војног заповедника Југоистока за период 16. I — 15. II 1944. AVII HA 23-20/1.
- ¹⁴⁹ Месечни извештај војног заповедника Југоистока 15. III — 15. IV 1944. Mf-V, T-501, R-256, S-590.
- ¹⁵⁰ Опширније J. Марјановић нд. стр. 300-2.
- ¹⁵¹ AVII, Mf-V, T-501, R-256, S-788.
- ¹⁵² Према налазу ванредне комисије за утврђивање злочина у логору Бањица, Савезно јавно тужилаштво, нерегистровано, Бањица стр. 70.
- ¹⁵³ Исто.
- ¹⁵⁴ ИАБ, X-603.
- ¹⁵⁵ Саопштења бр. 7-33, стр. 202-225.

TERRORISME DES NAZI ET DE LEURS COLLABORATEURS
A BELGRADE DE 1941 A 1944

Dr Venceslav Glišić

Dans son article sur le terrorisme des Nazi, Venceslav Glišić passe en revue les méthodes de répression pratiquées par les autorités d'occupation et leurs collaborateurs dans la ville de Belgrade pendant les années d'occupation, à partir de l'invasion jusqu'au moment de la libération. Durant cette période, les

habitants de la capitale avaient été soumis au terrorisme écrasant des envahisseurs et des Kwisling. Des milliers de personnes avaient succombé à cette agression destinée à faire taire les voix élevées au coeur de la résistance qui devait se propager de la capitale vers le reste du pays.

Méprisant les conventions internationales interdisant toute action militaire contre les habitants non militants, les Nazi avaient commencé par bombarder la ville de Belgrade le 6 avril 1941 en ensevelissant sous ces décombres plus de trois mille victimes. Une fois dans la capitale, les Allemands avaient aussitôt procédé à des arrestations, en commençant par les participants aux démonstrations du 27 mars 1940 et les juifs. L'invasion de l'U.R.S.S. avait été marquée au sang de nouvelles victimes passées par les armes et pendues dans la capitale dont il fallait intimider les résidents. A l'issue de l'année 1941 le nombre de victimes s'élevait à dix mille.

Les répressions massives aboutissaient aux camps de concentration de Banjica et Sajmište où neuf mille juifs avaient été exécutés. A partir de 1942 ils ne seraient plus les seuls privilégiés. On y amènerait des victimes de toutes les contrées du pays. Le terrain de tir de Jajince s'était montré propice aux exécutions pour céder sa place au cimetière central juif, nouvelle hécatombe. Souvent les cours de prisons faisaient l'affaire, la famine, les épidémies et les tortures

infligées aux incarcérés aidant les bourreaux. Les prisons de la Gestapo et de la police spéciale étaient les lieux les plus redoutés, où s'éteignait la vie des militants communistes et antifascistes et des otages ramassés un peu partout, dans toutes les classes sociales.

Il fallait décourager et désorienter les Belgradois en leur imposant le couvre-feu, en contrôlant leurs déplacements, en leur interdisant l'usage des postes de radio, en procédant aux perquisitions systématiques des demeures et des quartiers, en surveillant la presse, la vie sociale et culturelle de la capitale. Mais les communistes et les patriotes ne se laissèrent pas intimider et ils risquaient la mort pour faire valoir leurs droits. Les uns succombaient pour être immédiatement remplacés par d'autres. En dépit de la terreur la capitale de Yougoslavie sut résister à l'ennemi.

Il n'est pas aisé de déduire du nombre total de victimes celui qui revient aux résidents de Belgrade, parce que les Nazi avaient détruit les archives des camps de concentration et des prisons, mais on estime que le nombre de Belgradois, victimes de la lutte inégale, s'élève à cinquante mille.